

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

65285

ETNA VOJSKA

V SVOJIH POČETKIH.

—*—
SPISAL

PROF. FRANJO ŠUKLJE.

(SEPARATNI NATIS IZ PROGRAMA CES. KRALJ. GIMNAZIJE V NOVOMESTU 1874).

NOVOMESTO

NATISNIL VINCENCIJ BOBEN.

1874.

65285

65285

№ 846/1954

Tridesetletna vojska v svojih početkih.

Tridesetletna vojska pripada onim silno važnim dobam vesoljne zgodovine, katere končevaje zastarele oblike državnega razvoja, nove formacije pričenjajo, ter življenju narodov druga pota odkazujejo. Nijso se sicer v tej periodi krvavega bojevanja rodile še nepoznane pretresujoče ideje, kakor na pr. v času reformacije ali francozke revolucije, nij se sicer še le takrat pričental naskok na strohnelo cerkveno i državno organizacijo srednjeveško: toda kar se je tekom 16. stoletja pokazavalo kakor mračni začetek nove dobe, pridobilo si je po 30letnej vojski jasne i odločne poteze i seguren obstanek. Ako je bila srednjeveška država ozko spojena s cerkveno oblastjo, mérila je prikazujoča se nova doba uže na ločitev obeh faktorjev; ako so se srednjeveške tendencije na Nemškem utelesile v politično-verskej inštituciji cesarstva, je ravno tam princip nove periode v vladarjih posameznih dežel (landesfürsten) našel svoje zastopnike, kakor po drugej Evropi v na narodnej podlagi razvitemú kraljestvu. Zmaga i povzdiga teritorialnih oblastij, uničenje cesarstva do gole forme brez jedra i pomena, razširjanje francoske i švedske države, ter ob enem olajšanje i deloma razrušenje spon, katere so državno politiko vezale s cerkveno, to so bili splošni rezultati dolgotrajnega boja, ki je tako silno razsajal po sredini našega kontinenta, spreminjaval cvetoče, kultivirane dežele v gole puščave ter vse evropske države, izvzemši le Turčijo i Rusijo na borišče povabil. Veliko pozitivnega sicer nij neposredno ustvarjal, toda celemu modernemu življenju naših narodov i držav je postal začetek i temeljni kamen!

Kakor pri vsacem važnem zgodovinskem gibanji bomo morali tudi pri 30letnej vojski neposredni povod ločiti od prvotnih vzrokov. Zamotane razmere avstrijskih dežel, posebno Češkega bile so najbližji povod; ako pa hočemo dospeti do prvotnih vzrokov, moramo se ozirati na dobo od augsburškega verskega mira do 23. maja 1618, do onega dneva namreč, ko je osodepolno pražko silstvo oborožene stranke na borišče pozvalo.

Nikakor se ne da dvomiti, da so stanovi s kraljem Ferdinandom na čelu l. 1555. v Augsburgu zbrani, med seboj obravnavali polni odkritoserčne želje pogodbo sklopiti katera bi mogla nemškej državi oni zaželjeni mir povrniti, kojega je od l. 1523. zaradi mnogovrstnih homatij i preprirov tako silno pogrešala. Vendar je pa ta verski mir iz prvega početka v sebi hranil seme novih bojev, katero je moralo v istem hipu dozoreti, ko je stopil na mesto stare bolj tolerantne i borenja naveličane generacije mlajši ognjeni i strastno — netolerantni zarod.

Na nekatera važna vprašanja se augsburški mir iz prvega nij oziral. Pred vsim nij obsegal vseh verskih, takrat po Nemčiji razširjenih izpovedavanj, temveč le staro katoliško i luteransko vero. Samo po tem, da verski mir nij v pošteev jemal privržencev Zwingli-a i Calvina, ter jim nij priznaval legalnega obstanka, mu je uže pretela nevarnost, da se bode kmalo zopet kalil. Pa tudi verska svoboda omejena na katoličane i luterane nij pripadala vsim vernim teh konfesij, temveč je bila privilegij neposrednih deržavnih stanov; za podložne pa je še zmerom veljala barbarska postava: „*cujus regio, illius religio.*“ Do stopinje izobraženosti, na katerej se priznava najbolj vzvišeno pravo človeško, svobodno si misliti in določiti razmere do neskončnosti i do temnih oblastij, ki odločujejo zemeljske osode, do te stopinje se 16. stoletje, še ukovano v tesne verske sponse, nij moglo povzdigavati.

Verski mir je torej vladajočim knezom pravico dal, z vero ter z vestjo svojih podložnih gospodariti; ako le-ti nijso bili pokorni vladarjevej zapovedi, bili so prisiljeni, svojo imovino prodati, odhodninski davek plačati, ter v tujščini si tam nove domovine poiskati kjer jim obstoječe pravo nij branilo, svoje versko prepričanje dejansko javiti. Protestantovski vladarji so bili prvi, ki so v polnej meri te krute pravice se posluževali; potem pa, ko je ka-

toliceizem tudi okreval, posnemali so jih duhovni knezi ter izmed katoliških posvetnih stanov posebno Habsburžani i bavorski Vitelsbachovci.

Še dve drugi zadevi se v dotičnem verskem miru niste na dostojen način rešili. Prva se je tikala vprašanja, kako se ima ravnati sè škofijami i duhovskimi posestvi, če njeni posestniki katoliško vero zapustivši novej pristopijo? Tù je določila pogodba, da zgubè te baže prebendarji (vlastitelji) svoje prebende, dasiravno „*honore et fama illibatis*.“ S to določbo (*reservatum ecclesiasticum*) je nameravala katoliška cerkev vsaj svoja ostala posestva si ohraniti, potem ko je uže molčé priznavala odvzetje cerkvenega premoženja po protestantovskih knezih do l. 1552. Druga zadeva se je pa tikala luteranskih podložnikov duhovskih stanov („*qui a longo tempore augustanae confessionis religioni addicti . . . et ad hunc usque diem [eam] observant*“); na té se oziraje je določila „deklaracija“ pridana verskemu miru, da se ne morejo siliti k prestopu v katoliško cerkev, ter da se na ta način uže omenjeno reformacijsko pravo državnih stanov pri duhovskih nekoliko prikrajša.*

„*Reservatum ecclesiasticum*“ i „deklaracija“ ste se po vsem enako sklenili; proti prvemu so protestovali luteranski, proti drugej katoliškej stanovi. Da se pa pogodba ne bi zaprečila, prepustila se je končna odločba kralju Ferdinandu, kateri je stvar tako rešil, da je eno i drugo potrdil. „*Reservatum*“ i „deklaracija“ ste se na enak način utelesili verskemu miru, obema je šla torej enaka postavna moč.

Gotovo se torej po verskemu miru l. 1555. niso rešile vse dvomljive nevarne zadeve; če pa vendar-le ne nahajamo skozi 63 let v Nemčiji enakih krvavih dogodjajev, kakor na pr. v sosednej Franciji ali na Nizozemskem, moramo to temu pripisavati, da v tej dobi na Nemškem nij bilo enakega ostrega religioznega protislovja ko drugod. Nemški cesarji tistega časa, Ferdinand I., Maks II. ter slabotni Rudolf II. so bili mirni, spravedljivi značaji; večidel ravno tako miroljubni so bili vladarji posameznih dežel, živeči koristim svojih teritorij ter nikakor ne hrepeneči po onem divjem klanji i bojevanji, katero so ravno takrat po sosednem inozemskem lahko opazovali.

* Glej Ranke, nemška zgod. v času reform. VII.

Veliki zgodovinar Ranke nam je to stanje izvrstno naslikal sè sledečimi besedami:

„In dem religionsfrieden war man nun einmal nicht zu festen und unzweifelhaften rechtsformen gelangt. Die öffentliche ordnung gründete sich auf das einverständnis der leitenden persönlichkeiten; sobald die notwendigkeit oder neigung zu derselben aufhörte, musste der hader von neuem ausbrechen.“ (l. c. VII. 166).

V istini se je kmalo mnogo predrugačilo. Katolicizem, iz prvega od rapidno se razprostirajočega protestantizma povsod premagan, v svojem srcu ranjen, je v drugej polovici 16. stoletja začel razvijati novo, nepričakovano moč, ter poskušaval, izgubljena tla zopet si pridobiti. Od Pavla IV. (1555—1559) prvega papeža katoliške restavracije, do Gregora XV. (1621—1623) nahajamo zopet cerkvene poglavarje, kateri nas spominjajo Hildebranda i njegovih tendencij; pogodljivost nasproti odpadnikom bi se pri njih zastoj iskala. Dogme tridentinskega koncila so katoliško cerkev na novo ojačile, jezuiti dobro organizirani, talentirani i prebrisani, stali so v prvej bojnej vrsti: tako je kmalo za protestantovsko reformacijo nastopila katoliška restavracija, katera se je tudi po Nemškem tem bolj širila, ker so jej bili voditelji i branitelji možje, koji so na čudovit način združevali verski fanatizem, eneržijo i nravno moč, kakor na pr. jezuitska odgojenca Ferdinand austrijski i Maks bavarski.

Samo ob sebi se razume, da je boj postal neogibljiv od tistega trenutka, ko se je katolicizem napredujočemu protestantizmu v bran postavil. Po pravici pravi Hurter, ultramontanski zgodovinar, s čigar enostranostjo sicer nikakor ne simpatujemo, da je golj „ein wahn der neuen zeit“, če se misli: „dass zwei abgekehrte parteien auf die dauer in tatloser ruhe neben und von zallosen gegenseitigen beziehungen umschlungen mit einander, ohne reibung bestehen könnten.“ *

Toda v prvej vrsti nijso verski motivi 30letne vojske proizročili, temveč še bolj politični nagibi.

„Der dreissigjährige Krieg“ — pravi K. A. Menzel** — „ent-

* Hurter, Ferdinand II. VI. 230.

** K. A. Menzel, neuere gesch. d. Deutschen, III.

sprang nicht aus dem streite um kirchentümer, sondern um königreiche und fürstentümer und das blut floss nicht um den glauben der völker, sondern um die weltlichen interessen der regierenden häuser, mit denen sich allerdings die kirchlichen interessen der anhänger der verschiedenen religionsbekenntnisse mehrfach verschmolzen hatten.“ V sled reformacije se je moč deželnih vladarjev, posebno protestantovskih, izmed katerih je vsaki „papež en miniature“ postal, izvanredno pomnožila; državna ustava jim je jela tesna postajati. Tem bolj so bili nezadovoljni, ker je bila ustava celó na srednjeveškeje i cerkvenej podlagi ustvarjena, ker je bila večina v kneževem kolegiji državnega zbora zaradi velikega števila duhovskih stanov katoliška i ker so bili protestantovski posestniki cerkvenih prebend vendar izključeni od državnega zbora. Iz tega uzroka se je hipoma napravila močna, večidel iz knezov Kalvinove vere obstoječa stranka, katera je nameravala preustrojenje državne ustave in ponižanje cesarske oblasti; ob enem so se pa tudi katoliški stanovi, slabeji od svojih protestantovskih kolegov, bolj tesno cesarja oklenili ter tako rekôč ustavoverno stranko ustvarili. Vendar so tudi nekateri protestantovski knezi, pred vsem saksonski volilni knez i hessen-darmštadtski deželni grof zvestobo do cesarja i države ohranili.

Cesarska krona, uže več ko 160 let neprenehoma v posestvu habsburške rodovine, postala je tej dinastiji uže rodovinska last, ter zadobila za njo neko posebno važnost. Protestantovska opozicija je tedaj posebno Habsburžane zadevala ter naravne naslonbe i zaveze iskala pri nezadovoljnih avstrijskih stanovih i posebno pri tačasnem slovečem francozkem vladarju, kateri je svoje daleč segajoče politične namere ravno na pogubo habsburške dinastije baziral. Voditelji opozicije: Friderik IV. palatinski, Moric hessen-kasselski i Kristijan anhaltski so v intimnej zvezi z Henrikom IV. i večidel nahajamo ključ do zámotanih nemških zadev v francozkih rokah.

I. Unija i liga.

Začetkom 17. stoletja ste obe veliki stranki v zveze se združili. 11. do 17. maja 1608. zborovala je v Ahausnu na rečici Wörnitz (v Anspahskem) neka skupščina nemških knezov, od

katerih so bili Janez Friderik, vojvoda virtemberški, Filip Ludvik, palatinski grof neunenburški, mejni grofi Jurij Friderik baden-durlahski, Kristijan brandenburg-kulmbahski i Joahim brandenburg-anšpahski, dalje knez Kristijan anhaltski sè svojimi brati osebno navzoči. Chefa cele stranke, Friderika IV. palatinskega sicer nij bilo, toda predstojnik palatinske kancelije je v njegovem imenu zborovanje pričel.

Uspeh zborovanja je bila ustanova zveze za 10 let, unije (tako zvane po naslovu „*recess*“-a). Nameni so bili baje, zložno postopati v zadevah, tikajočih se protestantovskih pritožeb po državnih zborih ali svoboščin i pravic volilnih knezov, knezov i stanov, prijazno si dopisavati, skupno delati na rešitev pritožeb, ter v slučajih, da bi bil kak člen zveze napaden, braniti ga z besedo, potem z mečem. Voditeljstvo so izročili v mirnih časih palatinskemu volilnemu knezu, v vojski pa onemu členu, kateri je bil ravno napaden; vojaško poveljništvo se je pa izročilo zveznemu „generallieutenantu“, za katerega je bil pri drugej skupščini izbran mejni grof Joahim brandenburg-anšpahski. Stroški unijske vojne so se plačevali iz denarnih doneskov zaveznikov.

Tej uniji so potem še pristopili: Moric hessen-kasselski, volilni knez Janez Žiga brandenburški, saksonski knezi ernestinskega roda ter veliko število svobodnih mest, katera so kakor navadno največa bremena nositi morala.

Proti tej protestantovski zvesi so ustanovili 10. julija 1609. vojvoda Maks bavarski, dalje škofje augsburški, kostniški, vireburški, regensburški, strasburški, pasauski, ter opata kemptenski i elwangenski katoliško protizvezo, liga imenovano. 30. aug. 1609 so se jim pridružili duhovski volilni knezi, 14. aug. 1610 pa se je Španjska pogodila z ligo, da naj bode Filip III. protektor, njegov sorodnik Eerdinand pa protektor-namestnik (dasiravno oba brez pravega upliva); za to je pa Španjska se zavezala, vsak mesec donesek 30.000 zlatov plačevati.*

Ako se oziramo na te velike i pomenljive zveze, razkrila se nam bode kmalo čudna prikazen, da jih vsi zgodovinarji le bolj po

* Ustanovne pogodbe obeh zvez pri Londorpu *acta publica*; glej posebno tudi Gindely, Rudolf II. und seine Zeit, II, p. 44 i d.

lastnem konfesionelnem stališču presoajajo i opisavajo. Vsi katoliški pisatelji očitajo uniji, da je bila ustanovljena z namenom, v kalnej vodi avstrijskih homatij ribariti, Habsburžane ponižati, katolicizem iz Nemškega popolnem iztirati, ter staro državno ustavo v svoj prid predružačiti; enako sodi tudi Gindely v „gesch. Rudolfs II. und seiner zeit“, v katerej še intrigantnemu Kristijan anhaltskemu preveč važnosti pripisava. Čisto drugače protestantovski zgodovinarji; celo Ranke trdi: „weit in die ferne reichende absichten waren es nicht, wozu sie (die unirten) sich vereinigten. Gegen jeden von ihnen waren damals ähnliche dekrete wie gegen Donauwörth erlassen und die gleichen anstalten zur vollstreckung derselben getroffen worden, Dagegen wollten sie sich in voraus sichern.“ (deutsche geschichte. VII. 173.) Po njegovem menenji je bila unija torej le defenzivna, odbijavna zveza.

Ako pa pregledavamo razmere, v katerih se je ustanovila protestantovska zveza, ne bodemo se vendar mogli podvreči autoriteti velicega nemškega zgodovinarja. Henrik IV., čigar namere so znane, bil je vedno v dogovoru s heidelberžkim dvorom ter je protestante gledé te zveze uže dolgo spodbadal; francoski kralj je tako rekoč kumoval pri uniji. Potem so bili takrat zarad velicega osabljenja Habsburžanov protestantovski stanovi neprimerno močnejši od katoliških; kar se pa storjenih krivic tiče, bilo je v istini takrat protestantovsko mesto Donauwörth zgubilo svojo versko i politično prostost vsled bavarskega nasilstva, toda — v kolikih enacih slučajih so protestantje enako ravnali s katoličani, ter jim posedali veliko večino cerkvenega premoženja!

Dasiravno so bili nameni katoliške lige bolj defenzivni, branitve proti napadu se tikajoči, ker dejanske razmere ofenzivne politike niso dopuščavali, nahajamo vendar-le tudi pri tej zvezi nek ofenziven moment, ker po značaji nekaterih deležnikov, posebno fanatičnega Maksimiliana mora se pričakovati, da je tudi liga nameravala, v priličnem času katoličanstvu zgubljena tla zopet pridobiti, ter pred vsem onega cerkvenega premoženja se polastiti, katerega so protestantje prvotnemu namenu odtegnili ter sebi pridržavali.

V istini pri nobenej teh zvez ne nahajamo prave zmerne, poterpežljive konservativne politike; taka zmernost sploh nij bila

mogoča brez mejusobne tolerantnosti. Te lepe stvari pa strastne verske stranke 16. i 17. stoletja nikakor niso poznavale, baje ker se tolerantnost pri konfesijah i sektah navadno še le takrat začenja, če prvotna moč i zmožnost nasprotnika uničiti pojemljete. Toda niti katolicizem, niti protestantizem nijsta bila takrat v tej meri oslABLJENA.

Takoj po ustanovi obeh zvez je pretila nevarnost krvavega boja. Postopanje cesarja Rudolfa II. v pravdi zarad jülih-clevske zapuščine je dajalo Henriku IV. povod, vojsko proti cesarju začeti ter z volilnim knezom brandenburžkim, s palatinskim grofom neuenburžkim (oba kneza sta imela pravico do one zapuščine) i z unijo v zvezo stopiti. S to vojsko je Henrik IV. za sedaj nameraval svojo deržavo na habsburške stroške z Belgijo, Alzacijo i Franche-comté pomnožiti, habsburškej dinastiji cesarsko čast odvzeti, ter tako vse teritorialne i politične razmere popolnem predrugačiti. Toda versko-fanatični morilec Ravailiac je 14. maja 1610. vse te nakane hipoma uničil; smrt Henrika bila je silne važnosti, visokega pomena, kajti kako drugače bi se bile avstrijske i nemške osode obrnile brez tega nepričakovanega dogodjaja!

„Dreierlei scheint uns gewiss“; — pravi Gindely (l. c. II 90) „die macht der Habsburger wäre bis in die tiefsten fundamente erschüttert und vielleicht auch vernichtet worden, in den österreichischen ländern wäre der protestantismus zur alleinigen herrschaft gelangt und Deutschland selbst wäre in eine abhängigkeit von Frankreich geraten, aus der es sich nur schwer und nicht ohne die grössten opfer herausgewunden hätte.“

Tudi katoliška liga se je bila oborožila — toda po Henrikovej smrti je kmalo obravnanja z unijo pričela i mir se je še za nekoliko časa ohranil.

Do sedaj smo poskusili popisavati i karakterizirati stanje nasprotnih strank tačasne Nemčije. Njeno protislovje se je vedno množilo, nevarnost konflikta je postala vedno bolj nujna, bolj preteča. Uže smo videli, da je pravda za jülihsko zapuščino dala povod za boj mej protivnimi strankami: vendar še nij bilo do tega prišlo. Ali na vzhodnej meji nemškej, v habsburžkih posestvih se je počasi pripravljala katastrofa i torej smo porimorani na avstrijske razmere istega časa svojo pozornost obrniti.

II. Habsburške razmere.

Protestantizem, kateri se je s toliko hitrostjo po Nemčiji razširjal, napredoval je tudi po habsburških deželah z velikanskimi koraki. Posebno od kar je cesar Maks II., po svojem prepričanju sam bolj udan novej veri, plemstvu dopustil jo po njegovih gradovih učiti, se je protestantizem kmalo po celej Avstriji razprostiral. Nadvojvoda Ferdinand (poznejši cesar) sorodnik njegov iz graške linije je sicer v svojih pokrajinah, na Štajerskem, Koroškem i Kranjskem katoličanstvu z vso silovitostjo staro častno mesto zopet priboril, toda Niže- in Gornjeavstrijsko, Ogersko, pred vsim pa stara husitska terdnjava, Češko sè svojimi utelesenimi deželami, z Moravskim, Silezkim ter z Lužicami so tem tesneje novega verskega menenja se poprijeli. Izpovedavanje, kateremu je pripadala vladujoča dinastija, brojilo je med plemstvom i prostim ljudstvom neprimerno malo priveržencev.

Sploh nij hasnilo vladarjem one dobe, v katerej se je svet še klanjal uplivu verskega mišljenja, ako je bila vera podložnih različna od lastne. Habsburžanom je pa viharno se razprostirajoči protestantizem gledé oblasti nevaren postajal. Kakor je namreč reformacija na Nemškem deželnim vladarjem moč izdatno pomnoževala, cesarskej oblasti pa škodovala, tako so se tudi po habsburških deželah stanovske namere ozko strinjale i družile z novoverskimi interesi. Plemstvo namreč, vedno se boreče proti deržavnej oblasti, se je na čelo postavljalo verskemu gibanju ter je tako močnega zaveznika si pridobilo v borbi s krono; ljudstvo protestantizmu vdano je sedaj pospeševalo egoistične nakane plemenitašev, katerim je bilo sicer naraven nasprotnik.

Ta zveza stanovskih predpravie s protestantizmom je oblast habsburške dinastije skoro uničila. Največ pripomogle pa so k temu razpertije, katere so nastale začetkom 17. stoletja v tej imenitnej rodovini. Neizrečeno slaba vlada na pol blaznega Rudolfa II. (1576—1612) prisilila je namreč sorodnike, da so aprila meseca 1606. njegovega brata Matijo mesto njega za starešino postavili; l. 1608. je potem nadvojvoda Matija, razdražen po mnogoverstnih sovražnih činih svojega brata, s podporo avstrijskih,

moravskih i ogerskih stanov Češko napadel ter Rudolfa prisilil, da mu je v libenskej pogodbi (25. junija 1608.)* popolno oblast nad Avstrijo i Ogersko, oskerbništvo Moravskega i nasledstvo na Češkem prepustil. A še ne dovolje! Ker Rudolf tudi potem nij jenjal svojemu bratu sovražnega se kazati ter je celo po „Pasavcih“, vojacih komandiranih od svojega bratranca Leopolda, prav čudnega mladega gospoda, ob enem Matijo i češke podložne silno nadlegaval, je prvo imenovani, povabljen od čeških stanov, zopet na Češko prišel ter brata do neke pogodbe primoral, v kateri je le-tà tudi češke stanove dolžnosti proti sebi oprostil, ter svojega brata jim kot vladarja postavil. Tako je Matija sè stanovsko pomočjo nesrečnemu starejšemu bratu vse krone, izvzemši cesarsko nemško, odzvel ter sebi privlastil.

Stanovska podpora je pa tudi Matiji mnogo stala; primoran je bil, svojo oblast prikrajšati ter posebno protestantom veliko priznati. Versko svobodo ter vse druge pravice i privilegije, katere je bil dal Maks II. avstrijskim stanovom, moral je potrditi ter po tako imenovanj „capitulations-resolution“ 21. marca 1609. celò pomnožiti. Iste verske pravice je tudi avstrijskim mestom (1610), in pa Moravanom i Ogrom podaril. Čehom pa je pismeno, preden je bil kronan, vse pravice i privilegije, podarjene od njegovih prednikov, posebno pa „veličanstveno pismo“ („majestätsbrief“) i vse druge koncesije cesarja Rudolfa II., slovesno potrdil.

Od vsih svoboščin pa, katere so Habsburžani, po okoliščinah primorani, svojim stanovom podelili, néma nobena večje važnosti nego „veličanstveno pismo“, od cesarja Rudolfa 12. jul. 1609. Čehom podarjeno.

25. jun. 1609. so se namreč češki i sileški stanovi bili zavezali z namenom, da si pridobijo od Rudolfa privilegije zagotavljajoče svobodo protestantovske veri. Obljubili so si medsobno pomoč, volili so neko gosposko 30 členov i vojaškega poveljnika ter so na svojo roko zapovedali, naj se nabere 3000 mož. Tako so sè svojim energičnim postopanjem cesarja primorali, da jim je podaril „veličanstveno pismo.“ Glavne točke tega silno važnega pisma so: vsakteremu je dopuščeno, izpoznavati vero „sub utraque“ (ta

* Glej Gindely, Rudolf II., I, 233 i dalje.

izraz je obsegal vse protestante, namreč luterane i kalviniste, češke brate in pa celò ostale stare utrakviste); trem stanovom, to je velikim plemenitašem, vitezom, pražkemu i drugim kraljevim mestom se podeli pravica, k uže obstoječim cerkvam nove sezidavati. Izpoznovalcem vere *sub utraque* se vrh tega prepušča „mali“ konsistorij i pražko vseučilišče, ter stanovom pravica, čez te zavode postavljati oblastnijo 30 „defenzorjev“, ki je tudi pooblaščena zarad verskih zadev sklicevati v Prago neko skupščino, obstoječo iz protestantovskih najvišjih deželnih uradnikov (landofficiere), iz protestantovskih prisednikov deželne sodnije in kraljevih svètnikov pa iz zastopnikov posameznih okrožij (kresij) ter ž njo potrebne naredbe pretehtavati i sklepati.

Temu „veličanstvenemu pismu“ se je pa še pridala kot dopolnilni dostavek „pogodba med priverženci vere *sub una i sub utraque*“ ter je zadobila enako postavno veljavnost. Ta pogodba pa še določuje, da je ravno obstoječi *status* merodajen gledé posestva religioznih stranek, da ima vsak cerkveni zavetnik i tudi cesar pravico, vvesti protestantovske, toda od pražkega nadškofa posvečene duhovnike, ter slednjič, da smejo tudi prebivalci kraljevih graščin cerkve si zidati.*

Kakor uže rečeno, potrdil je bil Matija še pred kronanjem češko i ravno tako še bolj precizno sestavljeno silezko veličanstveno pismo. Toda kakor vsem koncesijam, katerih ne rodi prosta volja, temveč potreba i sila, godilo se je tudi tej prevažnej svoboščini; komaj je bila dana, pa so uže poskušavali, jo preskočiti ter dejansko uničiti. Matija je bil sploh preveč katoliškej veri vdan, da bi mogel takoj dejansko priznavati vsa privoljenja, katera so protestantje od njega i njegovega prednika siloma pridobili, i vrh tega je bil cerkveni mogotec, kardinal Khlesel njegov intimni svetovalec, zoper katerega so se avstrijski protestantje uže večkrat morali pritoževati. Matija je sicer protestantom mnogo

* Kot dokaz nemale plitvosti smatramo, da se zgodovinopisec Gfrörer celo nij potrudil prvotne besede tolikokrat (na pr. pri Khevenhillerju VII. in v drugi apologiji, itd.) ponatisnenega veličastvenega pisma, bolj na tančno ogledati. Kako bi sicer mogel primerjati ga augsburžkemu verskemu miru? Kako bi mogel o njem trditi, da se ozira samo na plemenitaše, viteze i mesta ter se za ljudstvo i njegovo versko svobodo celo nič ne zmeni? (Gfrörer, Gustav, Adolf, str. 224 i dalje.)

pravice podaril, pa jim vendar nij bil prijatelj; Gindely pravi o njem: die unparteilichkeit, die man diesem regenten in betreff der religionsangelegenheiten zuschrieb, bestand in nichts anderm als in der leichtigkeit, mit der er sich den protestanten gegenüber zu grossen versprechungen hinreissen liess, deren erfüllung er nicht ernstlich beabsichtigte.“ Čehi so tudi kmalo spoznali, da dunajski dvor nikakor ne namerava, strogo držati se priznanega veličanstvenega pisma.

To se je jasno pokazalo ob priliki, ko so hoteli prebivalci mesta Brunovega, spadajočega pod oblast opata Wolfganga Selderja proti volji svojega graščaka sezidati novo protestantovsko cerkev. Ker ima ta stvar, dasiravno na prvi ogled malostna, vendar za razvoj češko-avstrijskih i evropskih razmer veliko važnost, hočemo jo nekoliko bolj natančno tù preiskati i pretresti.

III. Upor na Češkem.

Uže za Rudolfa II. pozvali so Brunovčani, vkljub prepovedi svojega graščaka opata, nekega protestantovskega pridigarja ter vpeljali ga v mestno cerkev. Ker se jim pa je protivila češka kancelija, opirajoča se na „veličanstveno pismo“ (natančneje: na „pogodbo“), so takoj odjenjali ter s pomočjo svojih sovornikov novo cerkev zidati pričeli. Opat se jim je tudi sedaj upiral ter jih je tožil; cesar Matija pa je potem, ko je nekatere katoliške kronске uradnike bil poprašal: „ali smejo prebivalci duhovskih graščin brez privoljenja svojih zemljiških gosposk nove cerkve zidati“ ter ko so to prašanje zanikavali, prepovedal, da se poslopje nadaljuje. Protestantovski stanovi pa so v tej prepovedi takoj videli prelomitev verskih postav od leta 1609.

Vprašanje, ali je to postopanje habsburške vlade v istini žalilo obstoječe pravo, se je stoprv v najnovejšej dobi rešilo. Gindely, kateremu priterjuje tudi Ranke (deutsche gesch. VII. 197) preiskuje v „Rudolf II. und seine zeit“ i ravno tako v „geschichte des dreissigjährigen krieges“ stvar bolj natančno ter jo strogo presojeva na podlagi češkega državnega prava.

Kakor on dokazuje, se češki protestantje v istini niso mogli sklicavati na „veličanstveno pismo“ — ker isto podaruje samo trem stanovom pravico, cerkve zidati — pač pa so se mogli opirati na „pogodbo“, katerej gre enaka postavna moč, kakor „velič. pismu“ i katera določuje, da imajo tudi prebivalci kraljevih graščin ono kontroverzno pravico. Češko deržavno pravo prištevalo je pa tudi duhovska posestva kraljevim, ker nij bilo duhovništvo češko (kakor drugod) deželni stan i ker je imelo samo vžitek, a ne lastnine svojih posestev. Za to so pričali posebno sledeči členki deželne ustave: A 11, D 49, posebno pa Q 6 i Q 49, ki so češkim kraljem pravico podajali, svobodno gospodariti s cerkvenim premoženjem. Teh določeb so se tudi Habsburžani posebno v zadnjih časih posluževali i še l. 1598. razsoja katoliški kancelar Zdenek Lobkoviški stvar tako, da se vidi, ka so tudi katoličani enako postopanje primerno imeli deželnim postavam.

Gotovo je, da je bil le-ta široki obseg izraza: „Kraljeve graščine“ obče znan ter, kakor celo Slavata pričuje, tudi katoličanom navaden. Ko se je napravilo „veličanstveno pismo“ s „pogodbo“, prepričani so bili torej protestantje, da se je stvar tako tolmačila, sicer bi bili prav lahko duhovskih posestev posebno i izrečno omenjali, kakor se je to v istem času v silezkem „veličanstvenem pismu“ zgodilo. Tedaj je ugovarjanje katoličanov, ka bi se moralo enako važno privoljenje posebno poudarjati, le sofi tičen izgovor i priznavati se mora, da je bilo zahtevanje protestantov opravičeno. Ranke (VII. 197) na ravnost trdi: „Die gesetzmässigkeit der protestantischen auslegung wird durch unumstössliche zeugnisse bekräftigt.“

Brunovčani, izpodbadani od protestantovskih, po defenzorjih pozivanih stanov, so zidanje nadaljavali, ne oziraje se na kraljeve prepovedi; do l. 1615. se jim tudi ničesar nij zgodilo. Med tem se je še nekaj enakega zgodilo v rudarskem mestecu Klostergrab, kjer je pražki nadškof Janez Lohelius meščane silil, katoliške božje službe se udeleževati, ter protestantovske pridigarje spodil i protestantovsko cerkev zaprl.

Po enakem postopanju vlade i katoliške stranke je verska razprtija vedno naraščala. K temu pa še niso toliko pripomogle nepostavnosti i vladne silnosti, kakor javno i splošno menenje, da

bode po Matijevej smrti nehala neodločna, omahljiva vladna politika ter mesto nje pokazala se brezozirnost i eneržija, po katerej se je odlikaval Ferdinand, Matijin presumptiven naslednik. Leta je bil vkljub protestantovski opoziciji, vkljub intrigam palatinskega dvora 6. junija 1617. od čeških stanov za kralja sprejet ter 19. jun. 1617. slovesno kronan, potem ko je bil prisegel, da bode, vlado dejansko nastopivši, potrdil vse pravice i privilegije; „in allen punkten und clauseln, sowie dies der gegenwärtige kaiser und seine vorfahren, die könige von Böhmen getau haben.“ (Gindely, l. c. I. 171.)

Da je bil pa ravno Ferdinand, kateremu bi morala v kratkem pripadati vlada na Češkem, to je vkljub vsem njegovim prisegam i zagotovljenjem češke protestante zelo vznemirjalo. Voditelji stanovsko-protestantovske opozicije so bili tako uže v zvezi z nemško radikalno stranko, narodni duh se je pa uže na pol bil privadil misli, da se razruši zveza z Avstrijo, — naravno torej, da je to gibanje sedaj živahneje postajalo, ko je bil Ferdinand za kralja kronan, katerega so protestantje uže prav dobro po svojem prejšnem življenji poznali.

Ferdinand, kot nemški cesar drugi tega imena, člen graške linije nemških Habsburžanov, se je rodil 9. jul. 1578. iz očeta nadvojvode Karola i matere Marije bavarske, sestre bavarskega vojvode Viljema. Odgojili so ga jezuiti v Ingolstadtu in tam so prekanjeni očetje societatis Jesu vcepili i polagali v mlado srcé versko netolerantnost i nestrpnost, neupogljivo i neomejeno vdanost katoliškej veri ter energično sovraštvo krivoverstva, torej vse one principe, po katerih se je potem absolutno ravnal v svojem političnem delovanju.

Po svojej naravi nij bil krvoločén, nij bil maščevanja željen; v svojem privatnem življenju moralčno nedotakljiv, bil je popolnem vdan idejam katolicizma ter je za svojo dolžnost imel, da pribori po svojih deželah „edinozveličevalnej“ cerkvi zopet popolno oblast i ekskluzivni obstanek, ob enem pa tudi svojej rodovini i svojej kroni staro mogočnost, katero je bila zgubila vsled verskih homatij i stanovske agitacije. Izvrstno ga nam karakterizira nemški zgodovinar Häusser: „ohne die grossartigen kühnen gedanken eines originalen kopfes, aber eine der stillen seelen, die, was sie

einmal als glaubensartikel in sich aufgenommen haben, mit gefahr ihres lebens, mit preisgebung alles dessen, was ihnen hienieden teuer ist, festhalten, mehr mōnch als fūrst, mehr zōgling eines priesterecollegiums als zu der aufgabe befähigt, über der ungeheuren krisis versöhnend zu walten und den abgrund des bürgerkriegs zu schliessen.“ (Reformationszeitalter, 492).

Njegov značaj karakteriziral je vže siloviti način, po katerem je po svojih deželah, na Štajarskem, Koroškem i Kranjskem obče razširjeno protestantovsko vero zatiral. Uže zarad tega se Čehi nijso imeli kaj dobrega od njega nadejati. Kakor je bil prelomil svoboščino, po njegovem očetu v Brucku zbranim stanovom dano, tako bi bil tudi na Češkem lahko „veličanstveno pismo“ uničil, katero v zadnjem času sploh nij več protestantov popolnem braniti moglo!

Od kar je bil torej Ferdinand kronan, postajala je zdražba na Češkem vedno večja. Zatiranje protestantov po kraljevih graščinah, katere je gosposka vkljubu „veličanstvenemu pismu“ k prestopu prisiliti hotela, napadanje pravic kraljevih mest, trdno upanje katoličanov, da nastane kmalo splošen političen prevrat, upanje, katero se je izraževalo po mnogih nepremišljenih i dražljivih grozljivih besedah — vse to je razkačilo češko prebivalstvo. Verhu tega izbrala je vlada večjidel samo katoličane v mestna zastopstva, dasiravno je bila velika večina meščanskega prebivalstva (izvzemši samo Budejevice i Pelzenj) protestantovska, tako da je kmalo velika razpertija nastajala med mesti i mestnimi zastopstvi. Najglobše pa je ranila javno menenje neka „inštrukcija“ l. 1617, katera je uničila samostalnost 3 pražkih mest, prilastila vso oblast kraljevim sodnikom ter obsegala tudi nekatere nevarne določbe tikajoče se posestva protestantovskih cerkev.

Habsburžani, razžaljeni od napredujočega protestantizma v svojem verskem čustvu, prikrajšani od vedno množečih se stanovskih zahtevanj v svojej dinastičnej oblasti, skušali so torej na Češkem ob enem uničiti protestantovsko vero i stanovsko autonomijo.

Ob enem se je pa tudi pravda brunovska zopet na novo zasukala. Ko so namreč vsa cesarska povelja, naj se nova protestantovska cerkev zapré, brezuspešna bila i ko Brunovčanje tudi nijso

zgubili srčnosti, ko je vlada osem meščanov v ječo vtaknila, prišla je 19. febr. 1618. komisija iz Prage, da bi cerkev zatvorila. Toda meščani so se jej ustavili z orožjem v roki ter komisija se je morala domov vrniti brez zaželenega uspeha. „Bei dem ausbruche des böhmischen aufstandes (23. mai 1618) befanden sich die Braunauer tatsächlich im besitze ihrer kirche.“*

Protestantovsko cerkev v Klostergrabu pa so 11., 12. i 13. dec. poderli vsled povelja praškega nadškofa.

Med tem je bil cesar Matija Prago zapustil, ter vlado izročil desetém namestnikom, od katerih je bilo sedem katoličanov a le trije protestantje. Najznamenitejši bili so: veliki „burggraf“ Adam Sternberški, potem namestnika Jaroslav Martinic i Viljem Slavata. Kar se zadnjih dveh tiče, jima Hurter sicer navdušeno slavo poje; toda če tudi priznavamo, da se o njijnem osobnem značaji nič slabega ne more reči, gotovo je vendar le, da se v političnem življenju simpatije i antipatije po političnem stališču, ne pa po privatnem značaji odmerjajo. V političnej zadevi bila sta Martinic i Slavata pa odkrita priverženca skrajne katoliške stranke, ter sta se kot taka skazala l. 1609, braneča se, amnestijo podpisati,** l. 1611, sodelavajoča pri pasavskem napadu i l. 1617, ko sta svetovala Ferdinandu, naj Čehom „veličanstvenega pisma“ nikar ne poterdi. Da sta dva katoliška fanatika cesarska namestnika postala, to je celo protestantovsko večino na Češkem hudo razkačiti moralo.

Ker je bilo javno menenje razdraženo po dogodbah v Brunovu i Klostergrabu, posluževali so se defenzorji pravice, katera jim je šla po „veličanstvenemu pismu“, ter sklicali na 5. marcija 1618. protestantovsko skupščino, ki bi pretresovala pritožbe tikajoče se verske svöbode. V istini sešlo se je veliko število protestantovskih stanov ter sklenilo, da se zarad zaprtih Brunovčanov i zarad ohranitve „veličanstvenega pisma“ deputacija pošlje kolegiju cesarskih namestnikov, a ko to ne bi hasnilo, da se potem skupno z Moravani i Silezci tudi pred cesarjem v tem smislu postopa. To se je zgodilo 11. marcija, in utrakvistična skupščina se je potem

* Glej Gindely, 30j. krieg I. 248, potem tudi Khevenhiller, annales Ferdinandei, IX., 25 i dalje.

** Menzel l. c. III. 206.

razšla; toda uže 21. marcija so prejeli namestniki cesarski „reskript“, kateri je očital protestantovskim stanovom, da se poganjajo za tuje podložne ter jih z nesrečnim izgovorom, ka je „veličanstveno pismo“ žaljeno, proti cesarju hujskajo; deležnikom omenjenega zbora žugal je „reskript“ s kazenskim postopanjem, za sedaj pa jih je opominjal po cesarskih namestnikih, da nehajo za Brunovčane se poganjati i v prihodnjič se zbirati.

Defenzorji so bili iz prvega po tem ostrem pisanji nekoliko preplašeni, toda kmalo se ohrabrijo ter skličejo novi shod na 16. maja. Ta nova skupščina čutila se je pa takoj razžaljeno po dveh novih sovražnih činih cesarske vlade. Za pridigarja na onej betlehemskej kapelici, v katerej je nekđaj pridigoval slavni Jan Hus, je bila vlada namestila katoliškega duhovna; mestno svetovalstvo starega mesta pa, na katero je uplival kravljevi sodnik, prepovedalo je meščanom, udeleževati se protestantovskega zbora. Verhu tega čitalo se je pa 21. maja protestantovskim stanovom neko cesarsko pismo,* katero je v zmernih, vendar pa odločnih besedah namestnikom zapovedalo, da izrečejo stanovom, ka je skupščina za sedaj „odložena“ ter da jih posvarijo, ka naj se ne vtikajo v tuje zadeve nego naj rajši skrbe za slogo i spravedljivost nego za needinost in sovraštvo.

Deloma vsled nezaslišane razdraženosti, katera se je sedaj polastila češkega naroda ter njegovih voditeljev, zgodilo se je ono silstvo, tako silno važno za poznejšo evropsko zgodovino, katero se navadno smatra kot začetek 30letne vojske. 23. maja 1618. vršila se je „defenestracija“ cesarskih namestnikov Martinica i Slavate ter tajnika Filipa Fabricija.

Pri presojevanji tega osodepolnega dogodjaja moramo najpreje preiskavati, če je prouzročila siloviti čin samo maščevalnost razdraženega i razžaljenega stanovskega zbora, ali če se je tukaj vršilo premišljeno i dobro preudarjeno hudodelstvo, s katerim bi se moral na eklatantni način začeti odpad od habsburške dinastije?

Gindely** dobro razjasnuje dogodbo, ravno tako temno po njenih nagibih kakor jasno po nasledkih. Dokazuje po pravnih

* Cesarsko pismo od besede do besede pri Hurterju l. c. VII. str. 592, pril. CCLVIII.

** Gindely, 30j. Krieg, I. 237 i dalje.

spisih i korespondencijah čeških upornikov, da si je zmisli silstvo grof Matija Turn, mož, kateri je, dasiravno tuj i komaj zmožen češkega jezika, vendar voditelj bil stanovskega gibanja uže od l. 1609. ter ozko zvezo vzdrževal z nezadovoljnimi elementi v Nemčiji. Sedaj je hotel porabiti javno i splošno razdraženost proti Habsburžanom, da bi provociral jasni i nepreklicljivi razdor s kraljevo vlado. Kaj pa bi utegnilo bolje služiti tem namenu, nego umor cesarskih namestnikov i vdanih priveržencev?!

V duši tega moža rodila se je torej ona silovita nakana; kaj ga je bilo več napotilo do enake drzovitosti, čestilakomnost, ali maščevalnost, da je bil odstavljen od službe „burggrafa“, ali bojazen pred dvorom ali sovraštvo do avstrijske vlade, kaj je več uplivalo — to bode pa tako dolgo ostalo skrivnost, dokler ne bode mogoče opazovati psihologičnih sprememb, koje se vršijo v globočinah človeškega serca!

Stoprv 22. maja 1618. pregovoril je Turn več odličnih čeških protestantov, da so se poprijeli misli, usmrtiti cesarske namestnike; razodel se je plemenitašem: Ruppi, Collonna-Felsu, Budovcu, Vojtehu Smiřickemu, Ulrichu Kinskemu i bratoma Paulu i Litvinu Řičanskima. (Viljem Lobkovički i Šlik sta še le 23. maja zjutraj zvedela o Turnovej drzovitej nameri). V palači bogatega Smiřičkega zedinili so se zarotniki glede načina usmrčenja ter izvolili historično „defenestracijo.“ Takoj 23. maja so hoteli izpeljati svojo namero.

Kar se je bilo potem zgodilo 23. maja v Pražkem gradu, kako so bili Martinic, Slavata i tajni pisar Fabricij skozi okno pometani a vendar vkljubu globokega padca smrti otefi — to je obče znano ter se od tačasnih i današnjih historikov soglasno pripoveduje. * Kedor pa hoče celo osodepolno dogodbo na drobno razkladano čitati, tega opozorujemo na Gindelyevo delo, katero se tu opira na poročilo češkega protestantovskega zgodovinarja Skale i na spominske zapise Slavate, torej na spričevala političnih i verskih nasprotnikov. **

* Glej na pr. Khevenhiller, ann. IX. str. 30 i dalje; potem Hurter l. c. VII. 255—265; Menzel l. c. III. 299—303; Gfrörer l. c. 266, Mailáth, österr. gesch. II. 364—367.

** Gindely, 30jähr. krieg I. 281—299.

Cesarski priverženci so bili oteti smrti, katero jim je namenila maščevalnost sovražnikov. Martinic, dasiravno nekoliko ranjen, pobegnil je na Bavarsko ter je bil v Monakovem gostoljubno sprejet. Fabricij poročal je sam dunajskemu dvoru, kar se je bilo zgodilo v Pragi, i tudi Slavata jo je srečno iz Češkega odnesel, — toda Čehi so se vendar tako pregrešili, da jim je bila ostra kazen gotova. Dasiravno so torej iz začetka na videzno še priznavali cesarsko oblast, bili so si vendar zvesti faktičnega položaja ter so se takoj pooblastili celega vladnega aparata.

Precej po napadu na cesarske namestnike, 24. maja izbrali so si Čehi lastno vlado, na ta način, da je vsak stan izvolil deset „direktorjev.“ Še le čez en mesec pa je prejel ta kolegij svojega predsednika v osobi Vaclava Viljema Ruppe. Turna, voditelja cele vstaje, ne nahajamo med „direktorji“, ker čast „generallieutenanta“ stanovske vojske pozvala ga je uže čez mesec dni na odločilno borišče.

Nova češka vlada začenjala je takoj skrbeti za vojake i za denar. Zapovedalo se je novačenje, pozval vsak deseti mož v deželi (vendar nij prišlo do te narodne vojske), dvorska straža sè svojim poveljnikom, katoliškim Dion. Černinom morala je priseči zvestobo stanovom, davki i prihodki pa so se nabirali za stanovsko blagajnico. Cesarju pa so poslali češki uporniki opravičevalno pismo,* v katerem so razkladali, da so le proti namestnikom sovražno postopali, da so Brunovčanje i Klöstergrabei gledé zidanja cerkve v polnej pravici, ter da želijo češki stanovi tudi za naprej cesarju vdani i zvesti podložniki ostati.

Vojska se je pa vkljubu vsemu izgovarjanju uže junija meseca dejansko začela. Grof Turn je napadal južno Češko, izpodil cesarsko posadko iz mesta Krumlovega ter je potem poskušal oblegati Budejevice, edino katoliško mesto na Češkem poleg Pelzenja, katero je bilo še v cesarskeje oblast.

* Prva „apologija“ čeških stanov pri Khevenhillerju, ann. IX, 35—51; tudi pri Londorpu, *acta publ.* se nahaja.

IV. Češka vojska do smrti cesarja Matije.

Na Dunaji zlasti na cesarskem dvoru probudila je novica o češkem uporu strah i preplašenost: menenja o načinu, kako ga ukrotiti, bila so različna. Ena stranka pričakovala je uspeh edino le od poravnave in koncesij, druga, njej na čelu kralj Ferdinand, zanašala se je na orožje ter želela odločilni boj. Matija je omahoval; poslal je polkovnika Khuena kot posrednika v Prago, na drugi strani so pa poslanci njegovi pri papežu Pavlu V., pri ligističnih knezih in na Španjskem podpore z denarjem i z vojaci iskali i prosili.

Slučajno postala je stranka vojsko želeča na dvoru močnejša, skoro gotovo za to, ker se jej je pridružil cesarjev mogočni ljubljenec Khlesl. To se uže razvidi po odgovoru, ki ga je dal Matija češkej „apologiji“ v patentu 11. jun. i pisanji 18. junija * kjer obljubuje sicer ohranitev „veličanstvenega pisma“ i drugih čeških pravic i svoboščin, ob enem pa trdi, da le-te niso bile nikdar žaljene ter indirektno pravi, da je bila prejšnja reakcionarska politika po vsem prava, pravična in dostojna. Novo pisanje od 28. junija bilo je sicer nekoliko bolj odjenljivo, toda od 23. maja sem bilo se je uže toliko zgodilo, da češki stanovi i proviziorna vlada niso več poravnave želeli.

Vendar se nij skoro nič storilo na cesarskem dvoru, da bi se ukrotil češki upor. Naj bolj zaviravala je vsako energično postopanje cesarjeva omahljivost, potem pa intrigantnost za svoj upliv se boječega kardinala Khlesla. ** Bilo je torej silne važnosti, da se je napravila zarota proti zvitemu ministru ter da je bil po vojvodih Maksu i Ferdinandu s pomočjo španjskega poslanca Ognate-a spodrinjen, 20. julija 1618. v zapor dejan in urno v daljnjej Tirolskeje v Ambražkem gradu interniran, kjer nij imel nikakove prilike, po svojej navadi intrigirati in hujskati.

Polovičarija nehala je sedaj, vojaci so se nabirali ter takoj proti Češkej pošiljali, za poveljnika pa je poslal nizozemski gouverneur nadvojvoda Albreht Karola Bonaventuro Buequoy,

* Vse se nahaja pri Khevenhillerji, ann. IX. 71 itd.

** Gledé njega i gledé cesarja Matije je važno delo: Hammer-Purgstall, kardinal Khlesl's leben.

potomeca brabantke grofovske rodovine Longueval. Ta novi general planil je uže avgusta meseca na Česko ter takoj proti Pragi marširal; grof Turn je moral odnehati od Budejevic i proti Bucquoyu se obrniti, da reši deželno glavno mesto preteče nevarnosti.

Veče važnosti nego bojne operacije so pa obravnavanja, po katerih so češki voditelji i cesar, vsak za se, takrat zaveznikov iskali. Med tem, ko je cesar Maksa bavarskega i sosedne duhovske kneze zastoj pomoči prosil, pošiljali so Čehi svoje poslance somislečim stanovom drugih avstrijskih dežel ter jih k skupnemu delovanju pozivali.* Pa tudi Čehi niso imeli zaželjenega uspeha. Ogerski zbor kronal je vkljubo prigovarjanju češkega poslanca dra. Jesenija, rektorja praške univerze, 1. julija 1618. Ferdinanda, ter je v boju ostal celo neutralen. Ravno tako se obe Lužici niste udeležili boja; avstrijski stanovi pa so sicer cesarju vsako pomoč odrekavali ter celo na razne načine ustavljali se marširajočej cesarskej vojni — vendar pa niso hoteli preje za orožje prejeti, predno se Moravani Čehom ne pridružijo. Na Moravskem pa, kjer bi bila morala uže narodnost za Čehe govoriti, imel je sicer odkritosrčno protestantovski, ob enem pa vladajočej dinastiji vdani baron Žerotin toliko upliva, da je brnski deželni zbor (avg. 1618.) sklenil, da Moravsko dopušča cesarskim vojakom prehod skoz deželo, ter da se celó udeleži boja proti Čehom, ako se ne bi hoteli na pravičen način pomiriti i podvreči. Izmed vseh avstrijskih dežel prihitela je samo Silezka Čehom na pomoč in zabranila prehod pomočnej vojski, ki jo je bil cesarju poslal poljski kralj Žiga III. ter ob enem Čehom poslala 1000 konjkov i 2000 pešcev pod poveljem Janeza Jurlja brandenburg-jägerndorfskega.

Srečnejši so bili Čehi pri inozemskih oblastih. Pred vsim bil je vesel češkega upora palatinski dvor; Friderik V. mislil je uže, v zvezi s Karlom Emanuelom Savojskem i z Benečani sam napasti Habsburžane,** potem pa je poslal grofa Solmsa kot poslanca v Prago, da bi se osvedočil i dobro podučil o tamošnjih razmerah. Solms je ponudil takoj češkej upor-

* Nij bilo mogoče, pregledavati ravno kar na svitlo prišlo knjigo graškega prof. Zviedineka, katera se ozira tudi na zvezo naših stanov s češkimi uporniki.

** Gindely, 30j. krieg I. 391, K. A. Menzel, deutsche gesch. III. 332.

nej vladi nekoliko tisoč mož pod poveljem grofa Ernesta Mansfelda, kateri so takrat ravno v zgornjem Palatinskem (oberpfalz) stali.

Ker so Čehi ponudbo z veseljem sprejeli, prestopil je 30. avg. 1618. Mansfeld kot general topničarstva v češko službo. 21. nov. 1610. posrečilo se mu je, polastiti se zadnjega katoliškega mesta na Češkem: Pelzenja.

Osobnost tega Wallensteinovega prednika je tako zanimiva i delovanje negovo tako silno važno za zgodovino tiste dobe, da se moramo tu nekoliko ozreti na njegovo prejšnje življenje. Rodil se je leta 1580. kot nezakonski sin gouverneura luksemburškega Pétra Ernesta grofa Mansfelda. toda jako neverjetno je, kakor Gindely dokaže, če je bil kedaj legitimiran ter če se je smel posluževati grofovskega naslova. Cesarsko i španjsko službo zapustivši, prestopil je k protestantizmu ter stopil v zvezo z unijo; ta ga je priporočala savoyskemu vojvodi in v njegovej službi odlikoval se je v vojski proti Španiji; početkom češkega upora vrnil se je pa v Nemčijo, ter tam nad 4000 mož pod svojim poveljem imel, s katerimi je prišel sedaj češkim upornikom na pomoč.

Mansfeld nij bil nikakor ženijalen vojskovodja ali izvanredni vojaški talent: med svojim dolgim vojaško-roparskim življenjem boril se je navadno brez srečnega uspeha. Toda, on je bil prvi, ki je razumel, vojake nabirati, rediti, vojskovati se brez denarja ter zraven še sam obogateti, se ve da, vse na stroške pokrajín, skozi katere je ravno marširal. Razuzdanost i nečloveštvo so takoj očitali njegovim vojakom, ter o njem trdili, da jih ne zna brzdati i strahovati,* — kar je se ve da nalašč zanemarjal. Čete njegove so na enak način trpinčile prijatelje i nasprotnike, ker bilo jim je po vsem nevažno, za katero stvar so se ravno bojevali. Vendar pa je bil Mansfeld nevaren, skoro nepremagljiv sovražnik; kajti komaj bila je vojska njegova premagana, uže so privreli drugi postopači i klativitezi ter na enkrat novo armado formirali. Žali bog! da je potem njegov način bojevanja vzgleden postal vsem vojskam, ki so se tekom te dobe na nemških in avstrijskih tleh bojevale.

* K. A. Menzel l. c. III. 467; glej tudi opombo.

Med tem so prodrle cesarske čete pod Bucquoy i Dampierre-om do Česlave, pa pomanjkanje živeža prisilo jih je kmalo, da so se vrnile. To umikanje pa je bilo dokaj nesrečno; Bucquoy prišel je komaj do Budejevic, in tam ga je napadal v češkej službi stoječi grof Hohenlohe, Dampierre-a pa je podil Turn, kateri je 25. novembra 1618. avstrijsko mejo prekoračil ter Zwettl se polastil.

Obravnave, ki so se vendar še med Dunajem i Prago vršile, niso imele zaželjenega uspeha, ker ste obe stranki preveč zahtevali. Da je cesar hotel, da naj Čehi orožje odložé, brez garancije svojih verskih i političnih svoboščin, celo brez garancije, da se obravnave potem še nadaljujejo, bilo je ravno tako pretirano i prenapeto, kakor da so Čehi zahtevali, naj se cesarski vojaki takoj iz Češkega umaknejo.*

Ker torej nij bilo mogoče, po tej poti do sprave priti, poskušavalo se je pomirjenje po posredovanji nekaterih nemških knezov. Matija je izbral v ta način volilnega kneza palatinskega, saksonskega. mogunškega i vojvodo bavarskega. Toda od vsih „interponentov“ se je v istini edini Janez Jurij saksonski za mir potegaval. Bavarski dolgo nij hotel posredovati; ko se je pa Maks vendar naprositi dal, stavil je take pogoje, da je bila brezupnost obravnanja uže gotova; videlo se je pa pri tej priliki vendar na veliko veselje Ferdinandovo, ka se hoče Bavarska odsihmal dejansko potegavati za habsburške i katoliške interese. Kar se pa celo palatinskega volilnega kneza tiče, bil je ta tem slaběji posreditelj, ker so mu voditelji češkega upora uže novembra 1618. poročili, da bodo Habsburžanom češko křono odvzeli ter njega si za kralja izbrali.** Palatinski grof, sprejemši to ponudbo, brigal se je torej jako malo za srečen izid te „interpozicije.“

A česke tirjatve bile so tudi tako eksorbitantne, tako pretirane, da obravnanje, katero bi se imelo začenjati 14. aprila 1619. v Hebu (Eger), nij obetavalo nobenega prospeha.

Pa predno se je moglo vršiti omenjeno posredovanje i obravnanje, počila je druga, uže dolgo pričakovana pa vendar silno važna vest! Cesar Matija, uže dolgo jako bolehen i

* Gindely 30j. krieg I. 400 i dalje.

** Gindely 30j. krieg I. 445. i dalje.

slaboten umrl je nagloma proti jutru 20. marcija 1619. Njegova smrt bila je sedaj večje važnosti, nego njegovo celo zamotano i osodepolno življenje.

V. Od smrti cesarja Matije do bitve na Belej gori.

Od štirih bratov umrlega cesarja živel je samo brezdetni starikasti Albreht, mož infantinje Klare Evgenije i španjski namestnik na Nizozemskem, kateri pa nij nikakor nameraval, nastopiti vlado v avstrijskih vojvodinah. Ker pa zarad razkačenosti dotičnih stanov nij bilo varno, neposredno odpovedati se vlade v prid Ferdinandu, prevzel je Albreht vlado na videz, ob enem pa imenoval svojega bratranca Ferdinanda za namestnika i naslednika ter mu prepustil s pooblastilom prisego vdanosti i vlado.

Toda Ferdinand je prevzel zapuščino svojih pradedov v najžalostnejšem stanju; trebal je v istini trdnega zaupanja v pravičnost svoje stvari i svojo celo možato neupogljivost, da nij obupal pri tacih okoliščinah i tolikih nasprotnikih. Gornje-avstrijski stanovi upirali so se prenašanju vlade ter sklicavali se v protestu Albrechtu poslanem na stanovsko pravico, v enacih slučajih samostalno vladariti;* nižje-avstrijski stanovi pak so zahtevali, predno da prisežejo novemu vladarju, odpravljenju svojih pritožeb i zadoščenje svojim tirjatvam, v katerih nahajamo unijo s Čehi i pravo, paritetično podeljevati sodnijske službe.

Na obalih Donave začejala se je Avstrija, od tod se je širila i razprostirala, ter pod habsburžkim vodstvom vesoljno veljavo si priborila: sedaj pa je, izpodkopan po stanovsko-protestantovske agitaciji, omahaval tudi fundament državni i jedro avstrijsko pridružilo se je brezpogojno novemu proti-dinastičnemu prizadevanju!

Dvakrat je bil pisal v tej silnej zadregi Ferdinand v Prago; v prvič namestnikom, v drugič „osebam, iz treh stanov v Pragi zbranim“, to je: stanovskim direktorjem. Ponujal je Čehom potrditev „veličanstvenega pisma“ in vseh drugih svoboščin i pravic, vabil jih je, naj pošljejo deputacijo na Dunaj, da se odpravijo nji-

* Protest pri Londorpu, *acta publ.* I. 431; odgovor *ibid.* 435 i dalje.

hove pritožbe, ter vrhu tega Bucquoy-u zapovedal naj ustavi bojne operacije. Toda stanovski voditelji mu niti odgovorili niso. Preveč bilo se je uže posrečilo češkej armadi, preveč so bili obravnavali Čehi s palatinskim dvorom i pregloboko vcepljeno je bilo protestantom nezaupanje i sovraštvo do versko-fanatičnega Ferdinanda, nego da bi Čehi še mislili na mirno pobotanje, bodi-si tudi pod jako ugodnimi pogoji!

Sicer je dal grof Turn kralju Ferdinandu kmalo dobro razumljivi odgovor na vse njegove ponudbe. Še 16.000 mož zapustil je Češko, prekoračil moravsko mejo ter pregovoril moravski deželni zbor, da je po češkem vzgledu imenoval 24 stanovskih direktorjev, sklenil zavezo s Čehi, mesta izročil izključljivo protestantovskim zastopstvom i kakor na Češkem, spodil po vsej pravici sovražene jezuite. Potem jo krene Turn proti Avstrijskej; samo en polkovnik, Albrecht Waldsteinski, pozneje glasoviti mož, je poskušal, Turnu se v bran postaviti, toda premalo moči je imel za to podvzetje. 5. jun. 1619. stal je Turn uže pred Dunajem, kjer je bival Ferdinand, z občudevanja vrednim pogumom kljubujoč pretečim nevarnostim, ki so mu žugale gotov pogin. Kar se je godilo 5. do 11. jun. na Dunaji i pred Dunajem, kako je dragoceni čas tratil Turn, kako se je ustavljal stanovitni Ferdinand avstrijskim stanovom, zahtevajočim, naj podpiše defenzivno zvezo s Čehi, ter kako je bil Ferdinand nazadnje rešen po zmagi generala Bucqoy, kateri je 10. jun. pri Theynu premagal grofa Mansfelda i po pravočasnem prihodu kirasirskega polka, — to se obširno čita v tačasnih i današnjih zgodovinskih knjigah,* to se nam pripoveduje v prozi i poeziji, z besedo in v podobah, tako da se natančen popis na tem mestu nam nepotreben zdi.

Po Ferdinandovem pogumu i Turnovej nerodnosti bila je takrat rešena habsburžka dinastija in avstrijska država. Čehi so se se sedaj vrnili v svojo domovino, Ferdinand pa je potoval v Frankobrod, kamor je pozval mogunški volilni knez svoje sovolilce, da izbero novega vladarja svitlemu rimskemu cesarstvu.

* Na pr. Khevenhiller, ann. IX, 398, Mailáth, österr. gesch. III. 6 do 10, Hurter l. c. VII., itd.

Lehko bi bili takrat protestantovski volilni knezi kakega protestanta posadili na nemški prestol; če vendar tega niso storili, nij se to zgodilo iz simpatije do habsburške rodovine, ali iz spoštovanja do starodavne, na katoliškeji podlagi ustanovljene državne ustave, temveč iz golega mejusobnega nezaupanja i mrženja ter posebno zarad nevošljivosti, katero je gojil luteranski saksoski volilni knez proti svojima kalvinističnima sovolilcema. Ker se je bavarski Maks stanovitno branil, ponujeno cesarsko krono prevzeti i ker se volilni knezi vendar niso upali Nenemeu na pr. danskem kralju ali savoyskem vojvodi nadvlado izročiti, izvoljen je bil 28. aug. 1619. Ferdinand za nemškega cesarja, vkljebu temu, da so 3 česki poslanci protestovali zoper Ferdinando volilno pravo i kraljevo čast.* Komaj se je bilo to v Frankobrodu vršilo, pa se je čula novica, da so Čehi Ferdinanda odstavili ter palatinskega grofa Friderika za kralja si izvolili.

Ogledimo si sedaj razmere, katere so med tem na Češkem bile nastale. 31. jul. 1619. pogodili so se češki stanovi s poslanci „vtelesenih“ dežel (Moravska, Silezka itd.) zarad zveze teh pokrajin s Češko; od 100 členov, katere broji dotična pogodba, navedemo posebno 26. čl., v kojem Čehi vprvič dopuščajo, da se kralj voli na skupnem deželnem zboru. Drugi členi pogodbe ozko omejujejo kraljevo oblast, ter 95. čl. celo določuje, ka so sklepi posameznih deželnih zborov veljavni tudi brez kraljevega dovoljenja. V 31 členih, ki se tičejo samo češkega kraljestva, nahaja se potem konečno odstavljanje Ferdinando, toda tako plitvo motivirano, da je Ferdinand vse navedene uzroke brez posebne težave ovreči mogel. Toda, kakor se Menzel** dobro izrazuje: „immer ist es in solchen fällen weniger darauf angekommen, das recht des beschlusses zu beweisen als das beschlossene durchzufechten“, bilo je tudi tukaj le to posebne važnosti, ali bodo stanovi mogli odstavljanje Ferdinanda i volitev Friderika ne samo z besedo, temveč tudi z mečem braniti ali ne?

Friderik, dasiravno je uže dolgo meril na češko krono,

* Protest se nahaja pri Londorpu, *act. publ.* I. 628 i dalje.

** Menzel, I. c. III. 357.

premišljeval je vendar dolgo, ali bi prevzel volitev, ter je preje popraševal svoje zaveznike, prijatelje i svetovalce. V unijskej skupščini v Rotenburgu bili so Baden, Anšpah i Anhalt za, Hessen, Virtemberg i Brandenburg-Kulmbach proti temu, da bi Friderik ponujeno češko krono sprejel.

Tudi palatinski svetovalci odsvetavali so sprejetje, oziraje se na slabi stan češke vojske i na zavidljivost čeških plemenitašev. Tast Friderikov, angležki kralj Jakob I. se nij odločno izrazil, a njegova mati Luiza Julijana, potem volilni knezi i Maks bavarski so opominjavali i odgovorjali. Vendar pritirali so Friderika do odločilnega koraka: stari sovražnik Habsburžanov, Moric Oranjski, erdeljski knez Bethlen Gabor, potem Anhalt i palatinski svetovalec Camerarius. Kar nam Puffendorf pripoveduje o Friderikovej soprogi Elizabeti, da je le-ta iz gole čestilakomnosti moža prisilila, volitev sprejeti, — to nij baje nič drugega nego pravljica, anekdota.

31. okt. 1619. so Friderika V. slovesno v Prago vpeljali; 4. nov. pa je njega i njegovo soprogo kronal utrakvistični administrator praške nadškofije: „Die Pfalz ward nach Böhmen getragen.“ Naj večja storjena napaka bila je ta, da se je Friderik bil udeležil Ferdinandove volitve ter ga dejansko kot nemškega cesarja priznaval. Podpiranje češkega upora i sprejetje češke krone bilo je torej prelom one fevdne zvestobe, katero je Friderik kot vazal cesarju kot fevdnemu gospodu dolžan bil.

Medtem se je vrnil Ferdinand II. iz Frankobroda čez Monakovo v svoje avstrijske pokrajine ter se tam pogodil sè svojim bratrancem i starim prijateljem Maksom o potrebnej zavezi.* Maks mu je zagotavljal, da mu bode liga na pomoč prihitela proti vsakemu sovražniku, Ferdinand pa je obljubaval, da neče miru skleniti brez Maksovega privoljenja, da mu popolnem prepusti vodstvo lige ter zapove svojim generalom, Maksa v vseh podvzetjih i namerah podpirati i ž njim se posvetovati; slednjič obetaval je tudi, vse stroške i vso škodo povrniti ter vojvodi, dokler povračilo ne bode zagotovljeno, kako avstrijsko ali pa pridobljeno sovražno deželo zastaviti. Kontroverzno je, če sta se takrat tudi

* O Monakovskem shodu glei; Mailáth, l. c. III. 13 i dalje.

zarad palatinskih teritorij, posebno zarad gornjega Palatinskega bila dogovorila.

Ferdinand je bil sicer silno potreben pomoči, ker ravno takrat si je dobil Friderik V. kot zaveznika erdeljskega kneza Bethlen Gaborja, kateri je uže od l. 1613. neprenehoma agitoval zoper habsburško rodovino. Gabor se je pooblastil takoj skoro cele Ogerske ter z močno vojsko pred Dunaj prišel i se pripravljaj, to mesto skupno z ravnokar s Češkega došlim grofom Turnom oblegati. Tudi sedaj se je podal Ferdinand v svoje glavno mesto, tudi sedaj je bil čudovitno rešen preteče nevarnosti; namesto, da bi Dunaj oblegavali, ste se obe vojski, zelo poškodovani po boleznih, po slabem živežu, ločili i v svoje dežele vrnili. Sebični Bethlen Gabor sklenil je uže 16. jan. 1620. premirje* i Friderik bil je tako nepreviden, da je zapovedal svojej armadi, naj se umakne iz avstrijskih vojvodin, ter naj prepusti avstrijske stanove, vkljubu zavezi s Češko, habsburškemu nasprotniku, dasi ravno nij bilo od njegove strani nobeno premirje s Ferdinandom sklenjeno.

Nastalo je sedaj važno pitanje, kako da se bodo ravnale evropske oblasti i sosedni nemški knezi v boji Ferdinanda s Friderikom. Gledé na važnost boja i na močne zaveze borečih se stranek nij se dala pasivnost pričakovati. Ako je bil Ferdinand iz naj slavnejše evropske rodovine ter v sorodu sé Španjsko, Bavarsko, Poljsko, — bil je Friderik v rodu ali v svaščini sé severno-protestantovskimi oblastimi: ako je zastopal Ferdinand idejo katolicizma, — zastopal je Friderik protestantizem, kajti v njem „concentrirten sich die elemente des europ. protestantismus.“** Boj obeh nasprotnikov moral je torej ob enem v ogenj upihavati uže ugasnjeno nasprotje katoliškega in protestantovskega izpovedavanja.

Ozrmo se naj prej na unijo i ligo ter opazujmo njijno povsem različno postopanje.

Prišel je za unijo vsled razvoja čeških razmer oni odločilni trenotek, v katerem bi lahko dosegla svoje prvotne namere, — pa vendar jo vidimo nezložno, neodložno, omahljivo; mesto da bi izpo-

* Gledé pogojev premirja glej: Mailáth, l. c. III. 27 i dalje.

** Ranke, gesch. der päpste, II. 442; celi odstavek jako važen za karakteristiko Friderika i njegovega podvzetja.

znali skupnost interesov ter se združili sè svojim voditeljem Friderikom, sklenili so (v Norimbergu dec. 1619.) „unirani i korespondujoči“ stanovi, prestrašeni po cesarskem poslancu grofu Hohenzollerskem,* da bodo „češkega kralja“ podpirali, toda samo, ako bode napadan v svojih dednih deželah“ (erblanden); na češke razmere se pa nikakor niso ozirali.

Vse drugače postopala je liga pod vodstvom Maksimiliana bavarskega. Izpoznavši, da se na čeških boriščih ne bode odločeval samo obstanek habsburške dinastije, temveč bitje nemškega, da celo evropskega katolicizma, sklenila je liga, (v Virzburgu od 5—14. dec. 1619) naj se takoj nabere vojska, obstoječa iz 21.000 pešcev i 4000 konjиков ter naj se vzdržava tako dolgo, dokler bode potrebno.

Toda Ferdinand je našel tudi drugih podpornikov; Žiga III., kralj poljski poslal mu je 8000 kozakov, kateri so dokaj pripomagali k temu, da so avstrijski stanovi cesarju zvesto prisegli. Papež Pavel V. razpisal je veliko kolekto v korist cesarskemu zakladu, kateremu so morali vsi duhovni, samostani i škofije, izvzemši edine kardinale, $\frac{6}{10}$ svojih dohodkov odšteti. Poslanec Khevenhiller dosegel je pa toliko na Spanjskem, da je Filip III., dasiravno je premirje z Holandeži uže pretekalo, svojemu izbornemu generalu Amb. Spinoli zaukazal, da naj napade renski palatinat. Celo neki protestantovski knez prihitel je cesarju na pomoč; volilni knez saksonski, Janez Jurij, cesarju zvesto vdan ter nevošljiv palatinskemu knezu i lakomen po nekaterih čeških posestvih (po Lužicah), pridružil se je popolnoma katoliškej stranki ter dogovoril se pri nekem shodu v Mühlhausnu z nekaterimi katoliškimi knezi, ka se mora cesarju na vsak način, tudi sè silo pomagati, da pridobi zopet češko krono.**

Med tem, ko je torej vesoljni katoliški svet cesarju na pomoč prihitel ter celo neki luteranski knez njegovim zaveznikom se pridružil, uničile so se nadeje, katere je stavil novi česki kralj v

* Keker se meni vidi, znal je cesarski poslanec v Norimberg-u ločiti v uniji zastopana mesta od knezov; glej: Londorp l. c. I. 697 i dalje „proposition des Grafen von Hohenzollern an die stad Nürnberg.“

** O Mühlhausnskem shodu glei Menzel l. c. III. 406.

svoje inozemske prijatelje i podpornike. Izmed vseh nemških knezov pridružil se mu je edini vojvoda Janez Ernst saksonsko-vajmarski, neznamenit zaveznik, ki je delil vlado svoje majhne deželice sè 6. brati. Friderikov tast, angleški kralj Jakob I., strašno prenapet v zadevah tikajočih se legitimnosti ter kakor vsi Stuarti poln neumnih mislij o kraljevej „božanski“ pravici, branil se je celo, svojega zeta — kralja imenovati; nizozemski državni stanovni pa so samo nekoliko denarja poslali. Največ škodovalo pa je Frideriku, da unija nij branila palatinskih „dednih“ dežel proti španjskemu napadu ter ob enem Maksimilianu bavarskemu dopustila, da Češko napade, brez strahu, da bi se med tem kedo nad njegove dežele ne spravil. Uže 3. jul. 1620 sklenila je namreč unija sramotilno pogodbo z ligo, naj se na Nemškem ohrani mir med obema zavezama, ter naj se prepusti Češka svojej osodi; nadvojvoda Albrehta pa je pogodba z imenom izvzela.*

Španjci so se tedaj lahko spravili na Palatinsko, Maks pa je lahko sè svojo celo armado bratranca Ferdinanda podpiral.

Friderik torej nij imel nobenih drugih sredstev i pripomočkov, nego one, katere mu je ponujala češka dežela. Toda tudi na Češkem nijso mu bile razmere ugodne. Narodnega značaja nij razumel, ljudstvu je bil neznan, tedaj se tudi ono zanj nij navduševalo, nij kazalo stare velikanske eneržije kot na pr. v časih husitskih vojsk. Veselo gibanje na njegovem dvoru nij ugajalo Čehom vaje nim resnega habsburškega ceremonielna i stare častitljive šege; neprevidni verski fanatizem kalvinističnega dyorskega pridigarja Skulteta pa je žalil luteransko večino prebivalstva. Tudi češko plemstvo, katero je dosedaj ves upor vodilo, nij bilo nič kaj darežljivo, posebno ker je grizlo dosedanje voditelje Turna, Rupp i Mansfelda, da so imeli palatinski svetovalci, posebno pa Anhalt, dokaj več upliva nego oni. Pa tudi Friderik sam nij bil kos svojemu poklicu: prave trdnosti nij imel, vrhu tega pa je znal, da se upira svojemu nadvladarju cesarju ter se tako krivega dela preloma fevdne zvestobe.

Takoj po pogodbi z unijo napotil se je Maksimilian ter

* Pogodba nahaja se pri Khevenhillerju, l. c. IX. 888, i Londorpu l. b. I. 794. i. d.

prišel 17. jul. do Schärdinga na gornje-avstrijske meji. Brez posebnega boja i truda ukrotil je celo kronovino ter jo zopet podvrget Ferdinandovej oblasti. Predno so stanovi prisegli, zahtevali so sicer splošno amnestijo i potrjenje svojih pravic i privilegij, toda ker Maks ničesar nij hotel obljubiti, bili so prisiljeni, 20. avg. 1620. brezpogojno „*ad interim*“ vdanost priseči. Uže 1. avg. marširala je potem ligistična vojska proti Češkej.

Niže-avstrijski stanovi, prisiljeni posebno po poljskih kosakih, uklonili so se Ferdinandu uže 13. jul. ter prisegli i pokorščino obljubili; zato jim je cesar pismeno potrdil vse njihove pravice ter ob enem tudi versko svobodo, kakor so jo vživali ob času Matijeve smrti.

Bavarsko-ligistična armada pod poveljem Maksimiliana i njegovega generala Tscherklas Tilly-ja,* starega Nizozemca iz španske bojne šole bila se je potem združila s cesarskimi vojaci grofa Buequoy-a in obe vojski ste sedaj skupno plenili i požigali ter južno Češko opustošili nadejaje se, da bodo tako Čehe do odločilne bitve prisilili. Revščina i primanjkanje prikazali ste se namreč pri obeh strankah ter ste posebno Friderikove najete vojake tako spridili, da njihova razuzdanost celo lastnemu ljudstvu nij prizanašala, temveč ga še bolj od novega vladarja odvrčala. Ker so nazadnje cesarski urno proti Pragi krenili, bil je Friderik prisiljen, sovražniku odločilni boj ponuditi. Tako se je vršila 8. nov. 1620. bitva na Belej gori** pri Pragi, v katerej je bila češka armada popolnem premagana. Takoj drugi dan pobegnil je Friderik, odsihmal zimski kralj („*winterkönig*“) imenovan, iz svojega glavnega mesta, ne da bi bil vsaj poskušal, z ostalo vojsko Prago proti sovražniku braniti, kateri bi bil gotovo veliko težav imel, v zimskem času mesto oblegati. Friderik jo je odnesel tako hitro, da je celo državne svetinje in insignije pozabil; le-te kakor tudi Anhaltova tajna kancelija prišle so zmagovalcu v roke.

* Gledé Tilly-ja je važna sicer enostranska monografija: Villermont, Tilly oder der 30j. krieg von 1618—1632. — Tillyjeva karakteristika: Villermont l. c. 85—90.

** Natančni popis bitve na Belej glej pri Villermontu, l. c. 110—119, etc.

Potem se je podal Friderik V. s tremi otroki i nosečo ženo v Silezijo, potem k svojemu svaku brandenburškemu volilnemu knezu, kateri je pa komaj toliko poguma imel, da je nosečej kraljici revno pribežališče ponudil, ter na zadnje v Holandijo, v kateri je bil uže marsikateri nemški prognanec našel mirno zavetje i gostoljubni sprejem.

Maksimilian, uporabljevaje svojo zmago, pooblastil se je Prage ter prejel 11. nov. prisego vdanosti pražkih mest. 12. nov. prisegli so tudi v Pragi navzočni plemenitaši i vitezi zvestobo Ferdinandu i oddali vsa zavezna pisma (conföderationsurkunden), potem ko so uže dan preje odpuščanja bili prosili. Hujšega se takrat voditeljem upora še nij zgodilo, samo najbolj zapletene so v njihovih hišah pod stražo dejali.

Tako je bila Češka po kratkem boji popolnem premagana ter cesarjevej milosti izročena; samo v zahodu je Mansfeld zasedal Pelzenj, koder je bil sploh stal med celim bojem. Ubežni Friderik imenoval ga je poveljnika vseh svojih vojaških čet na Češkem.

Ko se je to godilo na čeških bojiščih, napadel je saksonski Janez Jurij Lužice, jih zasedel, 5. okt. Budišin primoral, da se vda ter potem obravnave pričel s šileziškemi stanovi vsled katerih je prišlo 28. februarja 1621. do „saksonskega akkorda.“ Nadpoveljnik sileziške vojne, mejni grof Janez Jurij brandenburg-jägerndorfski umaknil se je na Moravsko, potem na Ogersko.

VI. Od l. 1620. do l. 1624.

Cesar Ferdinand je bil premagal svoje nasprotnike — a sedaj je začel misliti, kako bi se kaznovali. 23. jan. 1621. bili so izobčeni (in die acht erklärt) palatinski grof Friderik V., Kristijan anhaltski, Janez Jurij brandenburg-jägerndorfski i Jurij Friderik hohlenloški, po starej grozovitej šegi. Prav gotovo je, da so se imenovani bili pregrešili zoper cesarja ter da je bila njihova sicer ostra obsodba formalno opravičena. Če so prijatelji i privrženci izobčenih proti tej sodbi navedli, da se enako pre-

klicanje ali izobčenje ne more pravilno vršiti brez pritrjenja volilnih knezov, vendar to nij določeno po nemškem pravu in v 16. stol. je Karol V, v šmalkaldskeji vojski popolnem enako postopal. Če bi se odvrčalo, ka se Friderik nij bojeval proti cesarju, temveč samo proti kralju češkemu, je ta izgovor gotovo presofističen, da bi se mu moglo kaj vrednosti pripisavati. Kar se pa tega tiče, da naj bi bil Ferdinand blažje ravnal, nerabivši proti svojim sovražnikom orožja cesarske oblasti, mora se zopet v poštev jemati, da so le-ti izobčenci uže dolgo časa na to mérili, potreti i uničiti nasprotnika, kateri je sedaj zmagovalec postal ter da nij zmerom lahko mnogovrstna razžaljenja pozabiti in odpustiti.

Sicer je pa uplival na Ferdinanda duh tačasnega katoliškega sveta. Dolgo je bil protestantizem politično močnejši nego katolicizem: sedaj se je to hipoma predrugačilo ter kakor Ranke* pravi: „wie die winde in der stürmischen jahreszeit zuweilen plötzlich umschlagen, so trat der strom des glückes, des vollbringens mit einem male auf die andre seite. . . . In einem moment, unmittelbar nach der grössten gefahr, war das katholische prinzip in dem obern Deutschland und in den österreichischen provinzen allmächtig.“ Ferdinand bil je v istini vdan svojim verskim i političnim načelom, torej se je čutil tudi moralično primoranega, svojo zmago porabiti i nasprotne mu tendencije in osebe popolnem ukrotiti.

Bitva na Belej gori tedaj vojske nikakor nij končala i boj se je pričenal takoj na drugem borišči, deloma ker ga je prouzročil roparski Mansfeld, deloma ker ga je želel Ferdinand, kateri je nameraval s palatinskimi deželami švoje zastavljene kronovine, Gornje-avstrijsko in obe Lužici rešiti ter ob enem skoro uničeno cesarsko oblast na Nemškem zopet do stare veljave povzdigniti.

Mansfeld je bil še nekoliko časa ostal v zahodnej Češkej, potem pa se je bil podal v Gornje-palatinsko (Oberpfalz) ter zopet nabral precej močno, iz klativitezov vseh narodnosti sestavljeno armado. Ko ga je pa izvrstni ligistični general Tilly od vseh strani zajel sè svojo vojsko, spustil se je Mansfeld na vitez obravnave s cesarskimi ter jo pobrisal med tem na enkrat v Ren-

* Ranke, päpste II. 294.

sko-palatinsko, kjer se je združil s palatinskim polkovnikom Obentrautom i s Horace da Verrejem, poveljnikom angleškega kardela, katero je bil vendar Jakob I. svojemu zetu na pomoč poslal. Med tem ko je Mansfeld po Alsaciji plenil i požigaval ter posebno bogato strasburško i speiersko škofijo oropal, vpeljal je bavarski vojvoda katolicizem po Gornje-palatinskem posebno s pomočjo jezuitov, naj spretnejših organov katoliške restavracije.*

V Palatinskej in v sosednih deželah odločevale so se sedaj osode nesrečnega Friderika. Ko je Mansfeld sè svojimi četami prišel v Palatinsko, bilo je skoraj popolnoma v rokah Španjcev, kateri so se ga polastili, ne da bi bila unija poskušavala, jim vhod braniti. Le-ta storila je uže maja meseca 1621 konec na jako neslaven način; na Heilbronskej skupščini konstatirali so unijski udje zavezne dolgove, razpustili so svoje vojake ter se razšli, potem ko so nekateri uže skrivaj bili cesarja milosti prosili.

Sè 14000 mož prišel je Tilly v Palatinsko, Mansfelda zasledovaje, toda med tem si je bil le-ta znamenite zaveznike znal pridobiti: mlajši sin vojvode Henrika Julija brunsviškega, prenapeti, skoro besni Kristijan halberstadtski administrator prihital je z 20000 mož Mansfeldu na pomoč; mejni grof Jurij Friderik baden-durlachski pa je nabral črez 30000 mož ter se tudi pridružil Tillyjevimi nasprotnikom. Iz začetka boril se je Mansfeld, h kateremu se je bil tudi prognani Friderik podal, srečno, ter premagal je Tillyja pri Mingolsheimu (27. apr. 1622), toda Tilly se je kmalo maščeval ter zaporedoma potolkel vse tri sovražne vojske, predno so se mogle združiti: 26. maja zmagal je nad badenskim mejnim grofom pri Vimpfenu, 20. jun. nad divjim Kristijanom pri Höchstu, Mansfeldovo arrieregardo pa je zasačil pri Lorchu ter je nekaj pobil, nekaj polovil.**

Ko je bil Tilly na ta način premagal vse Friderikove zaveznike, bil je le-ta prisiljen, iz Palatinskega se umakniti ter z Mansfeldom, Kristijanom i z vojsko, obstoječo iz kakih 20000 vojakov ali boljše roparjev, v Alzacijo oditi. Tù ga je pregovoril

* 50 jezuitov bilo je tam razdeljenih v 20 sekcij; glej Ranke, päpste II. 305.

** Gledé te palatinske vojske: Villermont, l. c. 125—180, Gförrer, l. c. 290—310.

tast njegov Jakob I., da odstrani vse svoje najete trume i Friderik je v istini razpustil 23. julija pred trdnjavo Zabern v Voge zah armado i poveljnike. Mansfeld i Kristijan priborila sta se potem čez Lotrênsko, severno Francosko i Flandersko pot v Holandsko ter sta Holandežem pri obleganji Bergen op Zvoma mnogo koristila. Friderik je šel pa najpreje v Sedan k vojvodi Bouillonskemu, potem pa v prejšnjo zavetje, k svojemu strijcu Moricu Oranjskemu.

Tilly, kateri si je pridobil svojo bojno slavo ravno v tej palatinskej vojski, nadaljeval je sedaj svoje operacije. 19. sept. pooblastil se je Heidelberga, 29. okt. Mannheima; povsod se je katolicizem na silovit način restavriral. Edina trdnjava Frankental kljubovala je vsem napadom ter se vdala še le apr. 1623 vsled diplomatske pogodbe, po kateri se je začasno Španjcem prepustila.

Da je češki razkralj svojo vojsko tako kmalo bil razpustil, se dandanes na mnogovrsten način tolmači. Med tem ko ga Häusser* imenuje „das opfer eines bubenstücks sonder gleichen, das man durch perfide unterhandlungen betört hatte“, dokazuje Gfrörer,** opirajoč se na besede odpustnega pisma,** da nij bil Friderik slovo dal Mansfeldu i Kristijanu, nego da sta Mansfeld i Kristijan palatinskega grofa zapustila.

V istini naganjal je Jakob I. uže dolgo svojega zeta, da odloži orožje, ter se zanaša na diplomatske obravnave, gledé katerih je pa Ferdinand odločno zahteval, ka se more Friderik najpreje podvreči. Angleški kralj je bil zato tako gotov dobrega izida svojega diplomatskega posredavanja, ker bi se bila baš takrat imela vršiti zakonska zveza med angleškim kraljevičem Karlom i španjsko infantinjo Marijo i ker je bil Jakob restitucijo palatinskega grofa zahteval kot neobhodni pogoj tega zakona, Filip IV. pa ga je bil kot tacega sprejel. Nikakor se ne more dvomiti, da je bila Španjska takrat v istini pripravljena, vstreči želji angleškega kralja ter potegovati se za njegovega zeta; uže lastna korist te oblasti zahtevala je odločno, da se sprijazni z na morji mo-

* Häusser, reformationszeitalter, 504.

** Gfrörer l. c. 305, cf. Villermont, l. c. 158 i dalje.

*** Odpustno pismo pri Khevenhillerju: l, c, IX, 1730.

gočno Angleško, katera bi sicer lahko neizmerno škodovala španjskemu prometu. Prijateljske zveze teh oblastij postajale so pa tem tesneje i intimneje, ko je prišel angleški kraljevič-naslednik z ministrom Buckinghamom v Madrid, da bi se osobno predstavil svoje nevesti. Vsled teh prijateljskih razmer trudila se je tudi Španjska, da se snide v Brüsselu neki „friedens- und vergleichstag“, in ko se to nij zgodilo, potegovala se je na ratisbonskem shodu energično v prid palatinskemu prognancu.

Vendar se ne more očitati angleškej, tudi na Friderika uplivaajočej politiki, da je bila lahkomišljena i neprevidna, dasiravno nij imela zaželjenega uspeha. Ako bi se bila Španjska v istini potegovala za prognanega palatinskega grofa, bi imela zmeraj še toliko moči, da bi bil cesar uže iz hvaležnosti ter moralčno prisiljen vsaj nekoliko slušati moral na posredovanja španjske vlade. Na vsak način bi bil imel Friderik od tega večji dobiček nego od jako dvomljivih uspehov svoje demoralizovane, večkrat tepene i povsod od mogočnih sovražnikov obdane armade. Da pa je Španjska zares nameravala, podpirati posredovalno angleško politiko, to se je jasno videlo na skupščini nemških knezov, katero je bil koncem l. 1622. Ferdinand II. pozval v Ratisbono (Regensburg).

Nemški cesar povabil je pa kneze posebno iz tega namena da bi na tej skupščini bavarskega vojvodo plačal s palatinskim plemom, z rudečim klobukom volilnega kneza namreč, katerega mu je za njegovo podporo baje na monakovskem shodu bil obljubil.* To prenašanje volilne pravice do bavarskega vojvode imelo je pa obenem zarad tega velikansko važnost, ker bi potem katoličani večino imeli v zboru volilnih knezov; naravno torej, da je rimski dvor to nakano z vso močjo i velikim veseljem podpiral. 10. jan. 1623. objavila je cesarsko-bavarska stranka ta novi projekt, toda zadela je kmalo na močno opozicijo. Nij imelo toliko važnosti, da se je cesarskej nameri ustavljal saksonski volilni knez, ker hotel je le gledé Lužic nekoliko na cesarja uplivati in vdal se je kmalo, ko mu jih je pustil Ferdinand za 7 milijonov bojnih stroškov — toda bolj resna i pomenljiva bila je opozicija španjskega poslanca Ognate-ja, kateri se je celo branil, udeležiti se slovesnosti, s kojo

* Ranke, päpste, II. 307.

so Maksimilianu volilski klobuk (kurhut) na glavo posadili (25. febr. 1623.)* Dunajski i monakovski dvor, posebno pa rimska kurija prizadevali so si na vso moč, da so španjskega kralja sprijaznili z novim projektom. Na zadnje so vendar-le Španjci odnehali v tej zadevi; politične ideje, ki so nameravale, katolicizmu zopet vesoljno gospodarstvo priboriti, postajale so močnejše nego rodbinske koristi; stanovitnost Ferdinandova, prizadevanje papeževu, pred vsim pa osobno mrženje med ministroma Buckingham in Olivarez so prouzročili, da se je opustil projekt angleško-španjske rodbinske zveze, da Španjska nij dalje podpirala palatinskega Friderika ter da ste obe državi svojo naravno pot hodili: angleška boreča se za protestanovske koristi, španjska potegovaje se za interese i namene katolicizma. Uže v danskeji vojski se nam prikazujejo nasledki te politične spremembe.**

Med tem ko so bile Friderikove vojske v zahodnej Nemčiji premagane i ko je tudi diplomatično posredovanje brezuspešno ostalo, postajale so tudi razmere na vzhodu za Friderika jako neugodne. Veternjaški Bethlen Gabor, kateri je ravno tako hitro mir sklenil i prelomil, pobotal se je, potem ko se je bil uže večkrat srečno bojeval, s cesarjem v nikolsburškem miru (1622) na sledeči način: za to, da mu je Ferdinand prepustil sedem celih županij, dalje Košice (Kaschau), Opolje (Oppeln) i Ratibor, odrekel se je kraljevemu naslovu ter je vrnil znamenja kraljeve česti.*** Ker v tem miru nij bilo skerbljeno za mejnega grofa Janeza Jurija brandenburg-jägerndorfskega, bil je le-ta primoran, svoje voake razpustiti; uže 1:24. umrl je potem v Košicah na Ogerskem.

Mansfeld i Kristijan, katera sta za nekoliko časa Holandežem služila, prekoračila sta l. 1622. zopet z novimi najetimi četami nemško mejo; prvi posedel je vshodno Frizijo, drugi pa se vrnil v svojo domovino, na spodnje Saksonsko. Tù so ga sprejeli od danskega kralja uplivani stanovi, toda samo na tri mesece ter s pogoji: da samo defenzivno postopa, se z Mansfeldom nikakor ne

* Caraffa, *Germania sacra restaur.* 166—177.

** Ranke, *engl. gesch.* II. 54 i dalje; primerjaj tù dobro podučenega Khevenhillerja, l. c. X. 66 i dalje.

*** Mailáth l. c. III. 45.

pajdaši ter nemškemu cesarju, kakor se spodobi, uboga.* Ko je ta obrok 3 mesecev bil pretekel i ko Kristijan med tem nij hotel sprejeti cesarskega pardona (kateri pa nij obsegal fiskalnih pravn), odpravili so ga stanovi iz svoje službe ter ga tako primorali, da je na lastno roko brez zaveznikov proti Tilly-ju na novo se začel bojevati. 6. avg. 1623. prijelo so ga ligistične čete pri Stadtlohnu blizo holandske meje, ter ga popolnem premagale; zopet je pobegnil z majhnimi ostanki svoje razkropljene vojske v Holandijo ter tam pričakaval političnega prevrata, ki je tudi kmalo se uresničil ter ga zopet, k vsej sreči zadnjikrat i le za malo časa na nemška okrvavljena tla privabil.

Mansfeldova vojaška druhal, katera je med tem v vshodnej Friziji razsajala ter se s tem Tilly-ja ubranila, da je nasipe prekopala i deželo pod vodo dejala, razšla se je uže po zimi leta 1623—4. Tudi Mansfeld je šel v Holandijo ter dalje na Angleško, kjer se je koristolovnemu klativitezu prav nezaslužena čast „verskega junaka“ skazovala.

Spomladi leta 1624. tedaj nij bilo več sovražnika na nemškej zemlji, da bi se ustavljal zmagovitemu Tillyu i cesarskej vladi. Po 6letnem krvavem boji prišli so dnevi zaželjenega miru; nesrečen kmet, zatrti i oropani meščan spravila sta se zopet na tiho plodunosno delo, polje je zelenelo i utrujen svet veselil se je došle boljše dobe — ko se je izvršila na enkrat na Francoskem, koder so vladale od l. 1610 vedne razprtije i strankarske homatije, politična sprememba, ki je takoj mogočno uplivala na vse evropske, zlasti pa nemške razmere.

1624 je namreč dobil v roke francoske vlade krmilo lučonski škof, Jean Armand du Plessis, bolj znan pod imenom: kardinal Richelieu, ki se je zopet poprijel one politike, po kateri sta Franc I. i Henrik IV. hotela razrušiti habsburško moč ter ustanoviti vesoljno oblast francoske države. Vsled Richelieu-jeve politike postala je navidezno uže pomirjena Nemčija zopet borišče razsajajočim sovražnim strankam.

* Gfrörer, Gustav Adolf 328 uff.

VII. Restavracija v habsburških deželah.*

V istej dobi začenjal je Ferdinand II. zatirati protestantizem po svojih teritorijih ter mesto njegga zopet vpeljavati staro katoliško izpovedavanje; kmalo so se torej veršile v teh pokrajinah vse grozovitosti, s katerimi obsipa največje gorjé človečanstva, verski fanatizem, nesrečne narode!

Prežalostna i preobširna je zgodovina tega verskega preganjanja, da bi jo na drobno popisati nameravali. Zaznamovaje one vladne ukaze, po katerih se je določil način spreobnjenja, hočemo samo navesti, da se je sicer na zadnje neumornej delavnosti „reformacijskih komisij“, gorečnosti fanatičnih menihov ter surovosti poživljenih vojakov posrečilo, z vojaškim vkvartiranjem, z globami i z ječo, z besedami i sè silovitostimi vsake vrste iztirati novo priljubljeno vero iz narodne zavesti —, da je pa ob enem zvenel cvet, da se je uničila moč teh preje srečnih kronovin. Ozrimo se na krvavi kmetski upor na gornjem Avstrijskem, na nezaslišano siromaštvo na Češkem, na splošni propad materialnega bogastva i duševnega gibanja, na emigracijo tisočev najbolj delavnih i inteligentnih družin, pa bodemo zapazili žalostne nasledke krutega fanatizma i obžalovanja vredne nečlovečnosti.

21. jun. 1621. zadela je v Pragi smrtna kazen 28 voditeljev češkega upora, med njimi Šlika, Budovec, Jesenija itd. Uže preje so bili kalvinistični duhovni i učitelji prognani, potem so se tudi l. 1622. luteranski pridigarji iz dežele zapodili. Prava strogost nasproti češkim protestantom prikazala se je pa še le l. 1625. s tem, da sta se nekatoličanom odvzela meščanska pravica i pravo, na postavni način zakone sklepati. Leta 1626. prepovedala je vlada protestantom, s kakim rokodelstvom, s kupčijo ali obrtnijstvom se pečati ter jih s hudimi kazni primorala, da so obiskavali katoliško službo božjo, da so se postili i praznikov se držali ter otroke v katoliške šole podučevat pošiljali; protestantje niso bili več deležni javnih dobredelnih ustanov ter so tudi zgubili pravico oporočenja. Potem so se pošiljale reformacijske komisije po celej deželi, ter so izpraševale prebivalce, če so katoliški ali če želé,

* Glej: Mailáth l. c. III. 36—77, potem K. A. Menzel l. c. III. Hurter l. c. VIII. Gfrörer, Gustav A. Ioff itd.

h katoliškej veri prestopiti? Ker je pa bilo število zvestih protestantov mnogo večje nego katolikov ali renegatov, so se bogatejši meščani prognali iz dežele, revnejši pa tako dolgo na razne načine mučili, da so konečno vendar k vsiljeni veri prestopili. L. 1627. prišel je potem Ferdinand II. sam v Prago, z lastno roko prerezal „veličanstveno pismo“, uničil nekatere stanovske svoboščine ter na posled ukazal, da mora vsak prebivalec na Češkem v 6. mesecih h katolicizmu prestopiti ali pa svojo imovino prodati i očetnjavo zapustiti.

Na ta način reformiral je Ferdinand II. Češko i ravno tako sorodno Moravsko. V istini pripadal je kmalo ves preje skoro čisto protestantovski češki narod zopet vpeljanej katoliškej veri, toda več nego 185 plemenitih in 30.000 drugih premožnih i pridnih rodovin zapustilo je opustošeno, zatrto domovino in se podalo v sosedne nemške dežele, na Saksonsko, Brandenburško, celo v Holandijo, razširjaje češko pridnost i omiko, pa tudi globoko vcepljeno sovraštvo do svojih katoliških nasprotnikov. Ostali češki narod pa je začel propadati: češke knjige so se javno sežigale, po šolah pa so se šopirili jezuitje i ljudstvu, kateremu so bili sedanjost uničili, tudi zgodovinsko preteklost iz zavesti iztirali, ter mu skrbno zakrivali i zatajili imena i čine njihovih slavnih pradedov.*

V Gornje-avstrijskem se je proti-reformacija l. 1624, ko je bila dežela še bavarskemu vojvodi zastavljena, s prognanjem evangeliških učiteljev in pridigarjev začela. Potem je neka reformacijska komisija, obstoječa iz štirih oseb, med njimi bavarski namestnik Herberstorf, v dolgem dekretu (10. okt. 1625) ukazala, da mora protestantovska božja služba z verskim podukom i branjem sv. pisma nehati, ter do velike noči 1626. cela dežela h katolicizmu spreobrnena biti. Kedor nij upogibal se tej zapovedi, bil je prisiljen, odhodninski davek plačati i deželo zapustiti. Izvzeti bili so samo oni plemenitaši i zlahtniki, katerih predniki so uže petdeset let plemstvu se prištevali; toda tudi ti so samo na nedoločen čas versko svobodo uživali, katere pa njih potomci niso bili deležni.

* Glej čestitlivega Pelzla, gesch. der Böhmen, II, 731—791.

Vsled teh strogih določeb nastal je l. 1626. na Gornje-avstrijskem glasoviti kmetski upor; še le potem, ko je kmetski poveljnik Stefan Fadinger pred Lincem bil usmrten, posrečilo se je bavarskemu generalu Pappenheimu i cesarskej vojski, da so upornike ukrotili. Potem se je tudi uže imenovani verski edikt lahko izpeljaval ter celo tako poostril, da so tudi omenjeni stanovi zgubili pičlo jim ostalo versko svoboščino.

Na Niže-avstrijskem je bil Ferdinand II. versko svobodo deželnim stanovom uže takrat obljubil, ko so mu vdanost i zvestobo prisegli. Do l. 1627. reformirali so se tudi samo avstrijski trgi i mesta, 14. sept. 1627. pa so bili vkljub stanovom izrečene verske svobode vsi nekatoliški učitelji i pridigarji primorani, v 14 dneh deželo zapustiti. Khevenhiller i nuncij Carlo Caraffa nam poročata ob obravnavah, ki so se veršile v cesarskem tajnem svétu pred tem odločilnim korakom; marsikatera važna beseda izpregovorila se je v brambo deželne verske svobode ter v čast cesarske besede, toda sofistika jezuitov i nunciija je zmagala i cesar sam se je bajè prepričal, da imade pravico reformirati, koder mu tega ne zabranuje nemška državna ustava. Na vsak način bode pa trezni opazevalec te zgodovinske dobe priznaval, ka je Ferdinand z enacim postopanjem svojo storjeno prisego prelomil ter svetu pokazal koliko vrednost so imela tudi ona privoljenja, katera je baš Čehom ponujal ob času svojega vladnega nastopa!*

Silezke protestante je branil nekoliko časa „saksonski akord“, ki jim je tudi zagotavljal, da se bode „veličanstveno pismo“ spoštovalo i katerega cesar zarad saksonskega volilnega kneza nij hotel prelomiti. Silezki knezi, katerim je pripadalo reformacijsko pravo (reformationsrecht), v svojej oblasti tudi kasnije nijso bili prikrajšani; pač se je pa drugim stanovom i ostalemu prebivalstvu od l. 1626. katolicizem na isti način vsiljeval, kakor se je to godilo po drugih avstrijskih kronovinah.

* Mailáth, l. c. III. 72—77 brani Ferdinanda ter med drugimi tudi navaja, da je zvesto-vdani Žerotin cesarsko milost užival, dasiravno je bil moravski brat, torej protestant. Taka argumentacija je naravnost smešna! Mari je hotel Ferdinand tega zvestega podložnika preganjati, kateri mu je več koristil nego spovednik Lamormain i cele vrste tistih jezuitov, ki so odločno besedo imeli v cesarjevem svétu?

Avstrijska protireformacija, tako kruta v svojej izpeljavi, tako tragična v svojem izidu, tako žalostna po svojih nasledkih, naklonila je svojemu začetniku dolgotrajno energično sovraštvo omikanega sveta i zastonj so se trudili apologetični zgodovinarji, da bi s prijaznejšimi barvami naslikali temno podobo drugega Ferdinanda. V enakej meri nakopičil si je bil versko i narodno antipatijo, kajti na Češkem uničili so pod njegovo vlado menihi i beriči dragoceno češko slovstvo, tako da je bilo še koncem 18. stoletja vse eno „češka knjiga“ ali „redka knjiga“ — na Slovenskem pa je propadalo živahno duševno gibanje i plamtče germade so vpepelile slovstvene proizvode ter usmrtilo novo narodno živenje. Še le objektivno zgodovinarstvo naše dobe nekoliko opravičuje postopanje tega znamenitega Habsburžana ter ga nam kaže borečega se pod uplivom tačasnega versko-političnega mišljenja. Protestantizem v avstrijskih deželah nij bil samo verski, bil je tudi nevarni politični nasprotnik: „in den österreichisch-böhmischen landschaften hatte sich die ganze selbsständigkeit der stände, ihre kraft und macht in die formen des protestantismus geworfen.“ (Ranke, päpste, II. 305). Habsburžka dinastija bila je takrat vsled stanovsko-verskega gibanja blizo pogina in avstrijska država blizo razpada — ne smemo se torej čuditi, da je Ferdinanda borečega se za obstanek svoje oblasti, nagibala verska gorečnost i primorala državniška previdnost, da je trdno sklenil, katolicizem zopet upeljati i novo vero zatreti, na vsak način, pod vsakim pogojem! A on nij bil prvi vladar, ki je sè surovo silo podložnim vrival lastno versko izpovedavanje: uže protestantovski knezi iste dobe so iznašli i se posluževali žalostnega gesla: „*Cujus regio illius religio*“, Ferdinand II. pa jih je samo posnemal, dasiravno z večjo silovitostjo ter v obilnejšej méri!

V Novem mestu meseca julija 1874.

Fr. Šuklje.

